

ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ

Ἀνθρωπισμὸς εἶναι ἡ πίστις εἰς τὴν ἰδέαν καὶ ἀξίαν τοῦ Ἀνθρώπου, ὅπως πρῶτοι εἰς τὸν κόσμον τὴν συνέλαβον οἱ Ἕλληνες καὶ ὅπως τὴν ἰδέαν αὐτὴν τοῦ Ἀνθρώπου τὴν συνεπλήρωσε καὶ ἐτελειοποίησεν ὁ Χριστιανισμός. Ἀναλυτικώτερον: Ἀνθρωπισμὸς εἶναι ἡ πίστις εἰς τὸν Ἀνθρωπον, ὡς τὸ κορύφωμα τῆς Θείας Δημιουργίας καὶ ὡς ὃν ἐλεύθερον, δικαιούμενον νὰ ζήσῃ, νὰ μορφωθῇ καὶ νὰ δημιουργήσῃ κατὰ τρόπον ἀντάξιον τοῦ Ἀνθρώπου ἐντὸς συντεταγμένης πολιτικῆς κοινωνίας (κοινωνικὸς ἀνθρωπισμός). Ἀνθρωπισμός, ἐν εἰδικωτέρῳ ἑννοίᾳ, εἶναι ἡ πίστις εἰς τὴν μορφωτικὴν, ἀνθρωποπλαστικὴν καὶ πολιτισμογόνον δύναμιν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, ἥτοι τῶν πνευματικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ἀξιῶν τοῦ Ἀρχαίου Κλασικοῦ Ἑλληνισμοῦ (φιλολογικὸς ἢ ἐκπαιδευτικὸς ἀνθρωπισμός).

Κατὰ τὴν κοινὴν καὶ συνήθη ἀντίληψιν καὶ εἰς τὴν καθημερινὴν ὁμίαν, ἀνθρωπισμὸν λέγομεν τὴν καλὴν συμπεριφορὰν, τὴν εὐγένειαν, τὴν κοσμιότητα τῶν τρόπων, τὴν «ἀνθρωπιάν», πᾶσαν φιλόανθρωπον πράξιν ἢ ἐκδήλωσιν. Ἐν γένει ἡ καθημερινὴ γλωσσικὴ χρῆσις, ἐπηρεασμένη περισσότερον ἀπὸ τὴν χριστιανικὴν ἰδέαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀπὸ τὸν χριστιανικὸν ἀνθρωπισμὸν, ἀντιλαμβάνεται τὸν ἀνθρωπισμὸν ὡς ἑννοίαν μόνον ἡθικὴν, ἐν ᾧ οὗτος εἶναι εὐρυτάτῃ ἑννοία τοῦ πολιτισμοῦ, ἀναφερομένη εἰς ὁλόκληρον τὸν ἄνθρωπον, ὅχι μόνον εἰς τὴν ἡθικὴν πλευρὰν τῆς προσωπικοτήτός του.

Ὁ ὅρος «ἀνθρωπισμός», ἂν καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται μετάφρασις εἰς τὴν νεοελληνικὴν τοῦ νεωτέρου ξένου ὅρου «humanismus» (οὐμανισμός), εἶναι ὅρος ἀρχαῖος ἑλληνικὸς, τὸν ὁποῖον μᾶς παραδίδει ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος εἰς τὸν βίον τοῦ φιλοσόφου Ἀριστίππου τοῦ Κυρηναίου: «ἄμεινον, ἔφη (Ἀριστίππος ὁ Κυρηναῖος), ἐπαίτην ἢ ἀπαίδευτον εἶναι· οἱ μὲν γὰρ χρημάτων, οἱ δ' ἀνθρωπισμοῦ δέονται» (Διογ. Λαέρτ. II, 70). Κατὰ τὴν ἀντίληψιν ταύτην τοῦ Ἀριστίππου ὁ ἀνθρωπισμὸς ταυτίζεται μὲ τὴν ἑλληνικὴν ἰδέαν τῆς παιδείας. Ὁ ὅρος humanismus (οὐμανισμός) παράγεται ἀπὸ τὸ λατινικὸν ἐπίθετον humanus (= ἀνθρώπινος, παρὰ τὸ οὐσιαστικὸν homo = ἄνθρωπος)· ἀρχαῖος λατινικὸς εἶναι μόνον ὁ ὅρος humanitas.

Ὁ ἀνθρωπισμός εἶναι ἔννοια ἱστορική καὶ ὑπεριστορική. Ἡ χρονική ἀρχή της συμπίπτει μὲ τὴν ἐμφάνισιν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν ἱστορικὴν σκηνήν. Ἔχει δὲ ὁ ἀνθρωπισμός, ὡς ἱστορικὸν φαινόμενον, τὰς περιόδους ἢ φάσεις του, τὰς ὁποίας ἀπλῶς σημειοῦμεν εἰς τὴν παρούσαν μελέτην, δοθέντος ὅτι σκοπὸς της δὲν εἶναι ἡ ἱστορική ἐξέτασις τοῦ ἀνθρωπισμοῦ κατὰ τὴν διαδοχὴν τῶν αἰώνων — ὁ ἀνθρωπισμός τῶν Ῥωμαίων, ὁ τῆς Ἀναγεννήσεως, ὁ λεγόμενος νεοανθρωπισμός, ὁ τρίτος ἀνθρωπισμός, ὁ συνδεδεμένος μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Werner Jaeger, καὶ ὁ σύγχρονος μεταπολεμικὸς ἀνθρωπισμός — ἀλλὰ ἡ σύλληψις καὶ ἀπόδοσις τοῦ ὑπεριστορικοῦ, ὑπερεποχικοῦ καὶ οἰκουμενικοῦ νοήματος τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ φαινομένου τῆς ζωῆς. Ἐνῶ ὅμως ἡ παρούσα μελέτη παρατείνεται τῆς ἱστορικῆς ἐξετάσεως τῶν ἐνδιαμέσων περιόδων τοῦ φαινομένου τούτου ἀπὸ τῶν μετακλασσικῶν χρόνων μέχρι καὶ τοῦ τρίτου ἀνθρωπισμοῦ, εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ ἀσχοληθῇ τόσον μὲ τὴν ἀφετηρίαν του, ἥτοι τὸν ἀνθρωπισμὸν τῶν Ἑλλήνων, ὅσον καὶ μὲ τὴν σύγχρονον μορφήν της ἀνθρωπιστικῆς κινήσεως, ἰδίᾳ παρ' ἡμῖν. Ἡ ἐξέτασις τῆς ἱστορικῆς ἀφετηρίας τοῦ ἀνθρωπισμοῦ εἶναι ἀπαραίτητος, διότι ἡ ἀρχὴ δὲν εἶναι μόνον ἡ ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ ἐμφάνισις καὶ ἔναρξις, τὸ initium ἢ exordium, ἐνὸς φαινομένου τοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλ' ἡ σπερματικὴ καὶ ἐντελεχαικὴ ἀρχή, τὸ principium, τὸ παρέχον τὰς κινητηρίους ὠθήσεις τῆς περαιτέρω ἐξελίξεως καὶ ζωῆς. Ἐξ ἄλλου ἡ ἀπεικόνισις καὶ ἐρμηνεία τῆς συγχρόνου ἀνθρωπιστικῆς κινήσεως, ἰδίᾳ παρ' ἡμῖν, συντελεῖ εἰς τὴν διαμόρφωσιν πολιτιστικῆς αὐτοσυνειδήσεως τοῦ παρόντος καὶ θεμελίωσιν ὀρθῆς προοπτικῆς τοῦ μέλλοντος, μὴ διασπώσης τὴν ἐνότητα τοῦ ἱστορικοῦ βίου καὶ τὴν ὑγιᾶ σύνθεσιν παραδόσεως καὶ ἐξελίξεως.

* *

Ὁ ἀνθρωπισμός τῶν Ἑλλήνων. Ἡ ἐμφάνισις τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν ἱστορικὴν σκηνὴν σημαίνει οὐσιαστικᾶς τὴν ἀποκάλυψιν μιᾶς μορφῆς, πού ἦτο ἕως τότε ἄγνωστος εἰς τὸν κόσμον : τῆς μορφῆς τοῦ Ἀνθρώπου.

Πρὸ τῶν Ἑλλήνων ἀναφέρονται συνήθως εἰς τὴν ἱστορίαν οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς, αἱ κραταίαι καὶ ἀπέραντοι μοναρχίαι τῶν Αἰγυπτίων, τῶν Ἀσσυρίων, τῶν Περσῶν, οἱ ὁποῖοι ἀνέπτυξαν ἕνα τεχνικὸν πολιτισμὸν ὀπωσδήποτε ἀξιόλογον, ὅπως μαρτυροῦν τὰ τεράστια τεχνικὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα περιεσώθησαν. Οἱ Ἀνατολίται ἀπετέλουν βέβαια ἀπειρίαν ἀνθρώπων. Ἀλλὰ τοὺς ἀνθρώπους ἔβλεπον ὡς ἀφανεῖς καὶ ἀνελευθέρους μονάδας, ὡς παίγνια τῶν ἀλληλοσυγκρουομένων συμφερόντων τῶν αὐτόμων καὶ τῶν ὁμάδων, δούλους ἀπροσίτων μοναρχῶν. Ἐβλεπον λοιπὸν οἱ Ἀνατολίται ἀνθρώπους. Ἐκεῖνο ὅμως, πού δὲν ἤμποροῦσαν νὰ διακρίνουν, ἦτο ὁ Ἀνθρώπος. Ἐβλεπον τὰ πολλά, ἦσαν ὅμως ἀνίκανοι νὰ ἴδουν καὶ νὰ θεωρήσουν » τὸ Ἐν. Τὸ μάτι

των ἔβλεπεν ἀνθρώπους, ἀλλ' ἡ ψυχὴ των δὲν ἠδύνατο νὰ πλάσῃ τὴν μορφήν τοῦ Ἀνθρώπου. Ὁ νοῦς των δὲν εἶχε τὴν δύναμιν νὰ συλλάβῃ τὴν ἔννοιαν « Ἀνθρώπου ».

Ταῦτα διέκριναν πρῶτοι καὶ μόνοι εἰς τὸν κόσμον οἱ Ἕλληνες. Καὶ ἰδοὺ πῶς : οἱ Ἕλληνες εἶχον ἔμφυτον ἐν πλαστικὸν βλέμμα, ἱκανὸν νὰ συλλαμβάνῃ μορφάς, μορφικὰ σύνολα ὑπὲρ τὰ ἐπὶ μέρους, καλλιτεχνικὴν ἐνότητα ὑπὲρ τὴν πολλότητα. Ἡ μορφή εἶναι τὸ ἀθάνατον εὔρημα τῆς πλαστικῆς δυνάμεως τῶν Ἑλλήνων. Αὐτὸ θαυμάζει ἀνέκαθεν ὁ κόσμος εἰς τὴν πνευματικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν δραστηριότητα τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι δι' αὐτὸ εὐλόγως θὰ ἠμποροῦσαν νὰ χαρακτηρισθῶν ὡς ὁ λαὸς τῆς μορφῆς. Λοιπὸν τὸ ἑλληνικὸ μάτι, τὸ μάτι τῆς ψυχῆς καὶ τὸ σωματικόν, αὐτὸ ποὺ πάντα λάμπει καὶ δὲν ἐγνώρισε ποτὲ τὴν χαύνωσιν, τὸ ἑλληνικὸ μάτι εἶχε τὸ ἔμφυτον χάρισμα νὰ συλλαμβάνῃ μορφάς, ὅπως ἀντίστοιχα καὶ ταυτόχρονα ὁ ἑλληνικὸς νοῦς εἶχε τὴν ἱκανότητα νὰ συλλαμβάνῃ « ἔννοιαν » καὶ « ἰδέαν ».

Οἱ πρὸ τῶν Ἑλλήνων ἀνατολικοὶ λαοὶ δὲν ἠμποροῦσαν νὰ κάμουν αὐτὴν τὴν πνευματικοκαλλιτεχνικὴν ἀφαίρεσιν καὶ σύλληψιν τοῦ ἐνὸς ἀπὸ τὰ πολλὰ, τοῦ συνόλου ἀπὸ τὸ ἀσύντακτον πλῆθος τῶν λεπτομερειῶν, τῆς ἰδέας ἀπὸ τὴν συγκεκριμένην πραγματικότητα, τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὴν ζωὴν. Δι' αὐτὸ καὶ ἡ σκέψις των, ἐστραμμένη μόνον εἰς τὰ πολλὰ καὶ τὰ ἐπὶ μέρους, ἔμεινε κατὰ κανόνα ἐμπειρικὴ καὶ ἡ ζωὴ των κομματιασμένη, χωρὶς ὀργανικὴν ἐνότητα καὶ συνοχήν, καθηλωμένη κυρίως εἰς τὸ ὠφέλιμον καὶ τὸ πρακτικόν.

Ἀπὸ τὰς μορφάς, ποὺ συνέλαβε τὸ πλαστικὸν βλέμμα τῶν Ἑλλήνων, μία προβάλλει κυριαρχικῇ, φωτεινότερα καὶ ὠραιότερα ὅλων : ἡ μορφή τοῦ Ἀνθρώπου. Ἀπὸ τὸ χάος τῶν ὑλικῶν ἀξιών, ἀπὸ τὸ χάος τῶν ἀσυντάκτων ἀτόμων καὶ τῶν ὁμάδων, ἀνεσύρθη ὑψηλὰ καὶ ἐνεθρονίσθη εἰς θρόνον περιλαμπρον, εἰς τὸ κέντρον τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ τοῦ πανανθρωπίνου κόσμου, δέσποινα τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς, ἡ μορφή τοῦ Ἀνθρώπου, ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης !

« Ἴδε ὁ Ἀνθρώπος » ἔβροντοφώνησαν οἱ Ἕλληνες, ὅταν αἰσιόδοξοι καὶ χαρούμενοι παρουσίασαν τὴν μορφήν αὐτὴν εἰς τὸν κόσμον. Ὅπως ὁ πύρινος δαυλὸς τοῦ Προμηθέως, μυθολογικὸς συμβολισμὸς τῆς τιτανικῆς ἑλληνικῆς δημιουργίας, ἐφώτισε τοὺς σκοτεινοὺς τραγλοδυτάς, λέγει ὁ Jaeger, ἔτσι καὶ ἡ νέα μορφή τοῦ Ἀνθρώπου, πανωραία καὶ πεντακάθαρη, ἐσκόρπισε καὶ σκορπίζει ἔκτοτε ἀέσπερον φῶς εἰς ὅλον τὸν κόσμον.

Διότι τὸ γέννημα τοῦτο τῆς πλαστικῆς των δυνάμεως, τὸν Ἀνθρώπον, οἱ Ἕλληνες ἐστεφάνωσαν μὲ τὸν ἀκτινοβόλον φωτοστέφανον δύο ἰδεῶν : τοῦ Λόγου καὶ τῆς Παιδείας. Λόγος καὶ Παιδεία εἶναι δύο πρωταρχικὰ καὶ πρωτοφανεῖς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς οἰκουμένης ἀνακαλύψεις τῶν Ἑλλήνων, ἀποτελοῦσαι τὰ θεμέλια τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ « ἑλληνοκεντρικοῦ », μὲ τὸν ὅρον τοῦ Jaeger, πολιτισμοῦ.

Ἄς ἐξετάσωμεν βαθύτερα τὸ νόημα τῶν δύο αὐτῶν ἰδεῶν, διὰ νὰ θεωρήσωμεν καὶ θαυμάσωμεν τὴν μορφήν τοῦ Ἀνθρώπου, ποὺ πλαισιώνουν. Τὸν Λόγον πρῶτον.

Λόγος εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ κίνησις τῆς ψυχῆς, διὰ τῆς ὁποίας αὕτη συλλαμβάνει καὶ ζῇ τὴν πραγματικότητα, ὡς κάτι ἀπολύτως ἰδικόν της. Ὁ Λόγος εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ ἀγωνία, μέσα εἰς τὴν ὁποίαν κυφορεῖται ἡ θεωρητικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ σύλληψις τῆς πραγματικότητος. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἐσωτερικὴν ἀγωνίαν καὶ τὸ « θαυμάζειν » καὶ ἀπορεῖν προῆλθον ἡ φιλοσοφία, ἡ τέχνη καὶ ἡ ἐπιστήμη.

Ὅταν οἱ Ἕλληνες εἰσῆλθον εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον, εὗρον τοὺς πρὸ αὐτῶν ἀνατολικούς λαοὺς εἰς ἱκανὴν πρόοδον. Οἱ λαοὶ αὗτοι εἶχον πλοῦτον βιοσοφίας καὶ γνώσεων· ἀλλὰ τὰς γνώσεις των ἀπέκτων ἐμπειρικῶς καὶ τὰς ἐχρησιμοποιοῦν μόνον διὰ τὴν πρακτικὴν ζωὴν. Καὶ πολιτισμὸν εἶχον οἱ Ἀνατολῖται, ὁ ὁποῖος ὅμως ἦτο κυρίως καὶ κατ' οὐσίαν τεχνικός. Ἡ σκέψις των ἦτο κατὰ κανόνα ἐμπειρικὴ καὶ ἐστραμμένη εἰς τὰ πολλὰ καὶ τὰ ἐπὶ μέρους. Ἐκτὸς τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ, οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς εἶχον καὶ ἀπαρχὰς τινὰς πνευματικοῦ βίου καὶ πολιτισμοῦ, ὅχι ὅμως καὶ πνευματικὴν ζωὴν καὶ ἐπιστήμην, ὅπως τὰς ἐννοοῦμεν ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐλληνικὴν των σύλληψιν. Κατὰ ταῦτα οἱ λαοὶ οὗτοι ὑπῆρξαν πρόδρομοι, χωρὶς ὅμως νὰ προχωρήσουν πέραν τοῦ σταδίου τῆς προεπιστημονικῆς σκέψεως. Ἐπικοινωνία μεταξὺ Ἑλλήνων καὶ Ἀνατολῆς βεβαίως ὑπῆρχεν, ἀσφαλῶς δὲ στοιχεῖα τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἔχουν τὴν προέλευσιν των ἀπὸ τὴν Ἀνατολήν. Τὰ ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ὅμως καθόλου παραληφθέντα ἦσαν ἀσυστηματοποίητον ὕλικόν τῆς ἐμπειρίας, πρῶτοι δὲ καὶ μόνοι οἱ Ἕλληνες, ἐπεξεργασθέντες καὶ πλουτίσαντες αὐτό, ὑψώθησαν ἀπὸ τὴν ἐμπειρίαν εἰς τὴν θεωρίαν καὶ ἀπὸ τὴν ἀπλὴν γνῶσιν εἰς τὴν ἐπιστήμην, ἡ ὁποία ζητεῖ τὸν λόγον καὶ τὴν ἀλήθειαν, χάριν αὐτῆς ταύτης τῆς ἀληθείας καὶ ἀσχέτως πρὸς οἵανδήποτε χρησιμοποίησιν της διὰ τὴν πρακτικὴν ζωὴν. Προχωρήσαντες πέραν τῆς ἐμπειρικῆς γνώσεως τῶν ἀνατολικῶν λαῶν, εἰσῆλθον καὶ ἐκυριόρχησαν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς πνευματικότητος, τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Οὕτως ἐθεμελιώθη ὡς κατ' ἐξοχὴν ἀνθρώπινος βίος, ὁ θεωρητικὸς βίος, ὁ πραγματοποιῶν τὴν ἀξίαν τοῦ Ἀληθοῦς.

Ἄλλ' ὁ Ἑλληνικὸς Λόγος ἐξεδηλώθη πρωτοπόρος καὶ εἰς μίαν ἄλλην περιοχὴν, ἐκτὸς τῆς πνευματικότητος· εἰς τὴν περιοχὴν τῆς κοινωνικότητος καὶ τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ἠθικοῦ βίου. Οἱ Ἕλληνες ἀντίκρουσαν τὸν Ἀνθρωπον ὡς « ζῶν πολιτικόν », ἔχον μάλιστα τὴν κοινωνικότητα ἔμφυτον. Ἐνεβάθυναν εἰς τὰς σχέσεις ἀνθρώπου καὶ συνανθρώπων, ατόμου καὶ πολιτικοκοινωνικοῦ συνόλου. Ἀπὸ τὴν συνείδησιν ταύτην τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων καὶ τῶν κοινωνικῶν καὶ ἠθικῶν φαινομένων, ὁ Ἑλληνικὸς Λόγος συνέλαβεν ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ ἀξίας ἀτομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου καὶ ὕψωσεν ἀξιο-

λογικὴν πυραμίδα μὲ κορυφὴν τὴν ἰδέαν τοῦ Ἀγαθοῦ. Οὕτω δὲ οἱ Ἕλληνες ἐθεμελίωσαν τὸ ἐπιβλητικὸν οἰκοδόμημα τῆς πολιτικῆς, κοινωνικῆς καὶ ἀτομικῆς ἠθικῆς. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ἀποσιωπηθῇ, ὅτι ἡ ἠθικοκοινωνικὴ αὕτη ἀξιολογικὴ δημιουργία τῶν Ἑλλήνων εἶχεν ἓν οὐσιῶδες κενόν: τὴν ἔλλειψιν τῆς ἀξίας τῆς ἀγάπης καὶ τῆς θυσίας, τῆς ὁποίας ἀπαρχὰς μόνον ἔχομεν παρ' Ἑλλήσι. Τὸ κενὸν τοῦτο συνεπλήρωσεν ὁ Χριστιανικὸς Λόγος, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν προβολὴν τῆς παναγάπης καὶ τὴν ἔξαρσιν τῆς θυσίας, τοῦ «λύτρου ἀντὶ πολλῶν», τῆς ἐπισφραγισθείσης διὰ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ, ἔδειξεν εἰς τὸν Ἀνθρώπον τὴν ἔως τότε ἀσύλληπτον ἔννοιαν τοῦ «πλησίον» καὶ τοῦ ἀδελφοῦ Ἀνθρώπου.

Ἡ τρίτη περιοχὴ τῆς δραστηριότητος τοῦ Ἑλληνικοῦ Λόγου εἶναι ἡ σφαῖρα τοῦ Καλοῦ, τοῦ Ὁραίου. Ἐδῶ ἡ ἔμφυτος δύναμις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μὲ τὴν λεπτοτάτην αἰσθησιν τῆς μορφῆς ἐθανυματούργησεν. Εἶναι ἀλήθεια, ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶχον τὸ εὐτύχημα νὰ εὐρεθοῦν εἰς πανεύμορφον φυσικὸν περιβάλλον. Εἰς τὸν λαὸν ὅμως τῶν Ἑλλήνων μὲ τὴν ἔμφυτον εὐαισθησίαν πρὸς τὸ Ὁραῖον ἡ ὁμορφιὰ τῆς χώρας καὶ τῆς φύσεως ἔγινε ζωὴ καὶ ψυχὴ, ἱερὰ μανία, ἔρως. Ὁ Ἑλληνικὸς Λόγος ἀνῆλθῃ, ὑψώθη εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ Ὁραίου, τοῦ Καλοῦ, ὅπως ἔλεγον οἱ Ἕλληνες. Καὶ τοῦ Καλοῦ ὁ ἔρως καὶ ἡ ἰδέα ἐνέπνευσαν εἰς τὸν Ἕλληνα ὅλας τὰς ἀθανάτους μορφάς, ποῦ θαυμάζουν οἱ αἰῶνες εἰς τὰ κλασσικὰ ἑλληνικὰ πλαστουργήματα τῆς σμίλης καὶ τῆς λογοτεχνίας: τὸν Παρθενῶνα καὶ τὰς τραγωδίας τοῦ Σοφοκλέους, τὰς Καρνατίδας καὶ τὰς πινδαρικὰς ᾠδὰς, τὰ μαρμάρια κάλλι τῶν θεῶν καὶ τὴν φιλοσοφικὴν ποίησιν τῶν πλατωνικῶν διαλόγων!

Ἡ ἄλλη ἀνακάλυψις τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἡ ἰδέα τῆς παιδείας, ἡ ὁποία εἶναι πολὺ στενὰ συνυφασμένη μὲ τὴν πρώτην ἰδέαν τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. Πνευματικὸς πολιτισμὸς καὶ παιδεία εἰς τοὺς Ἀρχαίους Ἕλληνας ταυτίζονται· διότι δι' αὐτοὺς οὐσιαστικὸν γνώρισμα τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι τὸ παιδευτικὸν καὶ μορφωτικὸν γνώρισμα. Κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἀντίληψιν ὁ πολιτισμὸς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῇ ἄλλως, παρὰ ὡς μέσον ἑξανθρωπισμοῦ καὶ μορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου, δηλαδὴ ὡς ἀνθρωπίνῃ παιδείᾳ. Κατὰ ταῦτα ἡ ἑλληνικὴ παιδεία εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ παιδαγωγοῦντος πολιτισμοῦ.

Ἡ ἑλληνικὴ παιδεία δὲν εἶναι ἀπλῶς ἔννοια στατική, δηλοῦσα τὸ σύνολον τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ ἔννοια κανονιστικοῦ περιεχομένου, ἐν ᾗ περιλαμβάνεται ἡ θεμελιώδης ἀπαίτησις περὶ τῆς συμβολῆς τοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν ἡμέρωσιν, τὴν βελτίωσιν καὶ τὸν ἑξανθρωπισμὸν τοῦ Ἀνθρώπου. Ἰδοὺ τὸ τεράστιον βῆμα, τὸ ὁποῖον πέραν τῶν ἀνατολικῶν λαῶν ἐπετέλεσαν οἱ Ἕλληνες: εἰς τὸν ἐπαγγελματίαν ἀντίταξαν τὸν Ἀνθρώπον· ὑπὲρ τὸν ἀνατολικὸν ἐπαγγελματισμὸν ὕψωσαν τὸν ἀνθρωπισμὸν· ὑπὲρ τὸν τεχνικὸν πολιτισμὸν, τὴν τότε λεγομένην «κατασκευὴν

τοῦ βίου», ἔθιχαν τὴν διὰ τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ ἡμέρωσιν καὶ παιδείαν, τὴν πολιτικὴν δηλαδή, ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς μορφῆς τοῦ Ἀνθρώπου. Τὸ μορφωτικὸν αὐτὸ ἰδανικὸν τῶν Ἑλλήνων ἐκφράζουν ὅλαι αἱ κλασσικαὶ μορφαὶ τῆς ζωῆς των. Ἡ πολιτικὴ ζωὴ των βασικὴν ἐκδήλωσιν εἶχε τὴν παιδαγωγοῦσαν τοὺς πολίτας πόλιν. Ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφικὴ σκέψις, μὲ τὴν ἔντονον ἐνδοστρέφειάν της, ἐτυραννεῖτο κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ τὰ προβλήματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ του κόσμου. Καὶ ἡ κλασσικὴ τέχνη τῶν Ἑλλήνων ἦτο κατὰ κανόνα ἀνθρωποκεντρικὴ. Διότι καὶ αὐτῆς, ἰδίως δὲ τῆς πλαστικῆς, τὰ ἔργα ἦσαν ἀνθρωπομορφικὰ καὶ τῆς λογοτεχνίας τὰ θέματα ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων ἢ τῶν ἀνθρωπομόρφων θεῶν καὶ οἱ ἥρωές της ἀνθρώπινοι. Καὶ εἰς τὸ μυθολογικὸν δὲ πάνθεον τῶν Ἑλλήνων ὑψωσεν ἡ θρησκευτικὴ πίστις των τὴν μορφήν τοῦ Ἀνθρώπου, ἀφοῦ ἀνθρωπομόρφους ἐφαντάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τοὺς θεοὺς των οἱ Ἕλληνες. Ἐκτοτε ὁ βίος τῶν Εὐρωπαίων καὶ δι' αὐτῶν ὁ βίος καὶ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων τοῦ καλουμένου «ἐλληνοκεντρικοῦ» κύκλου πολιτισμοῦ, εἰσῆλθε καὶ ἀκολουθεῖ τὸν δρόμον, τὸν ὅποιον διήνοιξεν ἡ ρηξικέλευθος μεγαλοφυΐα τῶν Ἑλλήνων. Διότι οἱ Ἕλληνες πρῶτοι συνέλαβον καὶ ἔθεσαν τὰ βασικὰ καὶ πρωταρχικὰ προβλήματα τῆς πανανθρωπίνης ζωῆς. Αὐτοὶ ἀνεκάλυψαν τοὺς νόμους τῶν πνευματικῶν μορφῶν: τοὺς νόμους τῆς γλώσσης, τοῦ ὕφους, τοῦ ἀριθμοῦ, τῆς ἐπιφανείας, τοῦ χώρου, καὶ τὰς «κατηγορίας» τῆς λογικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς σκέψεως. Μὲ τὰς κατηγορίας αὐτὰς ἐργάζεται ἕκτοτε καὶ δι' αὐτῶν συλλαμβάνει καὶ ἀπεικονίζει τὴν πραγματικότητα ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐπιστήμη καὶ θεωρητικὴ σκέψις. Οἱ Ἕλληνες ἀνεκάλυψαν τὰς θεμελιώδεις μορφὰς τοῦ Καλοῦ καὶ τὰς ὑψηλοτέρας καὶ εὐγενεστέρας ἀξίας τῆς ζωῆς καὶ τὰς ἀπετύπωσαν καὶ ἐνεσάρκωσαν εἰς τὰ κλασσικὰ ἔργα τοῦ λόγου καὶ τῆς τέχνης των. Ἡ ἐπιβολὴ τῶν Ἑλλήνων ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων συνίσταται εἰς τὸ ὅτι εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἱστορικὰς μορφὰς καὶ ἀξίας ἐνυπάρχει ζωντανὸς ὑπερχρονικὸς πυρὴν διαρκείας καὶ ἐπιβιώσεως καὶ εἰς τὸ ὅτι ὁ κλασσικὸς Ἑλληνισμὸς ἐγκλείει μέσα εἰς τὴν ἱστορικότητά του ὑπεριστορικὴν παιδαγωγικὴν δύναμιν διαρκοῦς ἐπικαιρότητος καὶ σημασίας.

Ἡ ἑλληνικὴ ἔννοια τοῦ Ἀνθρώπου. Τὴν ἔννοιαν αὐτὴν μᾶς προβάλλουν οἱ Ἕλληνες πνευματικοὶ ἡγέται, δηλαδή οἱ Ἕλληνες Κλασσικοὶ, ἰδίᾳ δὲ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης.

Ἐν πρώτοις τὸν ἄνθρωπον τῶν Ἑλλήνων δὲν πρέπει νὰ συγχέωμεν μὲ τὸ «ἄτομον» τῶν νεωτέρων ἀτομοκρατικῶν. Ἄλλο ἄτομον καὶ ἄλλο ἄνθρωπος. Τὸ ἄτομον δὲν συναισθάνεται ἑαυτὸ ὡς ὄργανικὸν μέλος ἐνὸς κοινωνικοῦ συνόλου. Τὸ ἄτομον ἐμφορεῖται ἀπὸ ποταπὸν ἐγωῖσμόν, μὴ ἐπιτρέποντα εἰς αὐτὸ νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ ἐνστερνισθῇ τὸ πνεῦμα τῆς κοινωνικότητος.

(Ἄς προστεθῇ ἐδῶ, ὅτι εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο φαίνεται τὸ μέγα βῆμα τοῦ Χριστιανισμοῦ πέραν τοῦ κλασσικοῦ Ἑλληνισμοῦ· διότι ὁ Χριστιανισμός, ὡς θεμελιώδης γνώρισμα τοῦ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου, ἀπῆλθε τὰς ὑψηλὰς ἰδέας τῆς ἀγάπης, τῆς φιλαλληλίας καὶ τῆς αὐτοθυσίας, τῶν ὁποίων μόνον ἀπαρχὰς βλέπομεν παρ' Ἑλληνισι).

Ἐπειτα ὁ ἄνθρωπος τῶν Ἑλλήνων δὲν ἔχει τίποτε τὸ κοινὸν μὲ τὸν «ἄπολιν» ἄνθρωπον ἢ τὸν «κοσμοπολίτην». Εἶναι ἀληθές, ὅτι κοσμοπολιτικὰς τάσεις εὐρίσκομεν εἰς μερικοὺς Σοφιστὰς, τοὺς Κυνικοὺς καὶ τοὺς Στωϊκοὺς. Ἀλλ' αἱ τάσεις αὗται ἀποτελοῦν μικρὰν καὶ ἀσήμαντον ἀπόκλισιν ἀπὸ τῆς καθολικῆς ἑλληνικῆς περὶ ἀνθρώπου ἀντιλήψεως.

Κατὰ ταύτην «ἄνθρωπος» εἶναι τὸ μέλος τῆς πολιτικῆς κοινότητος, τῆς «πόλεως», ὁ πολίτης - ἄνθρωπος.

Δύο χαρακтерιστικὰ χωρία τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Πλάτωνος ἐκφράζουν σαφῶς καὶ ἐπιγραμματικῶς τὸ περιεχόμενον τῆς ἑλληνικῆς ἐννοίας τοῦ πολίτου - ἀνθρώπου. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη «καὶ πρότερον δὴ τῇ φύσει πόλις ἢ οἰκία ἢ ἕκαστος ἡμῶν ἐστὶ· τὸ γὰρ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους» (Πολιτικ. Α 2. 1253a 11). Δηλαδή: προϋπόθεσις τῆς ὑπάρξεως ἀνθρώπου τῷ ὄντι ἀνθρώπου, δημιουργοῦ ἀνωτέρων ἀξιών τῆς ζωῆς, εἶναι ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ του συμβίωσις, τὸ πολιτικὸν σύνολον, ἡ «πόλις». Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ νοηθῇ ἄλλως παρὰ ὡς «ζῶον πολιτικόν», ὡς μέλος τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Καὶ τῆς πλατωνικῆς παιδείας κεντρικὸν νόημα εἶναι ἡ διαμόρφωσις τοῦ πολίτου - ἀνθρώπου, ὅπως δεικνύουν ὄχι μόνον ἡ «Πολιτεία» καὶ οἱ «Νόμοι», ἀλλὰ καὶ τὸ ὅλον ἔργον τοῦ πολιτικοῦ φιλοσόφου. Ἀρχοῦμεθα εἰς τὸ ἐξῆς χωρίον τῶν «Νόμων»: «...τὴν δὲ πρὸς ἀρετὴν ἐκ παίδων παιδεῖαν, ποιοῦσαν ἐπιθυμητὴν τε καὶ ἐραστὴν τοῦ πολίτην γενέσθαι τέλεον, ἄρχειν τε καὶ ἄρχεσθαι ἐπιστάμενον μετὰ δίκης. ταύτην τὴν τροφὴν ἀφορισάμενος ὁ λόγος οὗτος, ὡς ἐμοὶ φαίνεται, νῦν βούλοισ' ἀν μόνῃν παιδεῖαν προσαγορεύειν, τὴν δὲ εἰς χρήματα τείνουσαν ἢ τινα πρὸς ἰσχὺν ἢ καὶ πρὸς ἄλλην τινὰ σοφίαν ἄνευ νοῦ καὶ δίκης, βάνασον τ' εἶναι καὶ ἀνελεύθερον καὶ οὐκ ἀξίαν τὸ παράπαν παιδεῖαν καλεῖσθαι» (Α 643c κ.ε.).

Συνοψίζομεν: ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς κόσμος εἶναι κόσμος ἐμφορούμενος ἀπὸ τὴν χαρὰν τῆς πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς δημιουργίας καὶ μορφώσεως. Κεντρικὴ μορφή του εἶναι ὁ Πολίτης - ἄνθρωπος, ὁ ἐπιτυχῶν τὴν τελείωσιν τῆς πνευματικῆς του ὀντότητος καὶ προσωπικότητος μόνον ἐν τῷ πλαισίῳ ἐλευθέρας, δικαιοκρατουμένης καὶ ὀργανικῶς συντεταγμένης πολιτικῆς κοινωνίας. Θεμελιώδεις ἀξίαι, εἰς τὰς ὁποίας ἀνῆλθε ὁ Ἑλληνικὸς Λόγος εἶναι: τὸ Ἀληθές, τὸ Ἀγαθόν, τὸ Καλὸν (Ὡραῖον), τὸ Ἐλεύθερον, τὸ Μέτρον. Ἡ ὑπεροχὴ καὶ ἐπιβολὴ τῆς πνευματικότητος καὶ τῆς καλοκαγαθίας ὑπὲρ τὴν ὁλιστικὴν σκοπιμότητα καὶ ἡ ἀγωνιστικὴ τάσις πρὸς ταῦτις βίου καὶ λόγου καὶ πρὸς ἄρσιν καὶ ἀνάτας τῆς πραγματικότητος εἰς

τὸ ὕψος τῆς ἰδέας εἶναι τὰ γνωρίσματα τῆς ἐξιδανικευμένης θεωρητικῆς εἰκό-
νος τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῶν Ἀρχαίων, τὴν ὁποίαν ἡ πνευματικὴ ἡγεσία τοῦ
κόσμου ἐκείνου κατέλιπεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους διὰ τῶν κλασσικῶν ἔργων
τῆς ποιήσεως καὶ τῆς τέχνης.

Τὸ ἀνθρωπιστικὸν φαινόμενον καὶ βίωμα. Αἱ μετακλασσικαὶ ἑλλη-
νικαὶ ἐποχαὶ ἀπὸ τῶν ἀλεξανδρινῶν χρόνων καὶ ἐξῆς καὶ οἱ μεταγενέστεροι
τῶν Ἑλλήνων λαοὶ — πρῶτοι οἱ Ρωμαῖοι καὶ ἔπειτα οἱ λοιποὶ λαοὶ τῆς νεω-
τέρας Εὐρώπης — εὐρέθησαν ὑπὸ τὴν βαρύνουσαν ἐπιβολὴν μιᾶς κολοσσιαίας
πνευματικῆς κληρονομίας, τῆς κλασσικῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως. Ἡ ἱστο-
ρικὴ μοῖρα παρέδωκεν αὐτοὺς ἐκόντας· ἄκοντας εἰς τὴν κοίτην ἐνὸς ἰσχυ-
ροῦ πνευματικοῦ ρεύματος, ὅπερ, ἐκπηγάσαν ἀπὸ τὸν βίον τῆς ἑλληνικῆς
ἀρχαιότητος, ἠκολούθει τὴν κατεύθυνσιν, τὴν ὁποίαν τοῦ ἔδωκαν οἱ πρωτο-
πόροι Ἀρχαῖοι. Καὶ διὰ μὲν τοὺς μετακλασσικοὺς καὶ μεταγενεστέρους Ἑλ-
ληνας ἡ συνέχισις τῆς κλασσικῆς παραδόσεως ἦτο μία φυσιολογικὴ ἀνελι-
κτικὴ πορεία τοῦ ἐθνικοῦ των βίου καὶ πολιτισμοῦ. Οἱ ἀλεξανδρινοί, οἱ
ἐλληνορωμαῖκοί, οἱ βυζαντινοὶ χρόνοι συνεχίζουν τὴν ἀρχαίαν κλασσικὴν
παραδόσιν.

Οἱ Ρωμαῖοι εἶναι οἱ πρῶτοι ἐκ τῶν ξένων λαῶν πιστοὶ τῆς ἰδέας
τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, δικαίως δὲ καλοῦνται οἱ πρῶτοι ἀνθρωπι-
σταί. Διότι οἱ Ρωμαῖοι διὰ τὴν ἀνωτέραν των μόρφωσιν δὲν ἠρκέσθη-
σαν εἰς τὴν μελέτην καὶ σπουδὴν τῶν ἐθνικῶν των ποιητῶν (τῶν Λατίνων),
ἔστω καὶ ἂν ἐμμέσως δι' αὐτῶν μετεδίδετο ἑλληνικὸν πνεῦμα, ἀλλ' ἐτράπη-
σαν ἀπ' εὐθείας (οὐχὶ ὅλοι βεβαίως, πάντως ὅμως ἡ ἡμέτις των τάξις) πρὸς
τὴν πηγὴν τῆς μορφώσεως, πρὸς τὸν ἀνθρωποπλάστην ἑλληνικὸν πολιτισμόν.
Ἡ πνευματικὴ αὕτη στροφὴ τῶν Ρωμαίων πρὸς τοὺς Ἑλληνας καὶ δὴ καὶ
πρὸς τὰ πρωτότυπα κείμενα αὐτῶν εἶναι ἡ πρώτη ἐμφάνισις τοῦ
ἀνθρωπιστικοῦ φαινομένου.

Ἡ ἐλληνορωμαϊκὴ ἀνθρωπιστικὴ σχέσις ἦτο μία αὐτοδιαμόρφωσις τοῦ
ρωμαῖκου πνεύματος μέσφ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἡ ὁποία κατέστησε τοὺς
Ρωμαίους ἱκανοὺς, ἀφ' ἐνὸς μὲν νὰ οἰκιοποιηθοῦν καὶ ἀφομοιώσουν τὰς πρὸς
τὴν φύσιν αὐτῶν προσαρμοζομένας ἀξίας τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, ἀφ' ἑτέρου δὲ
νὰ δημιουργήσουν ὑπὸ τὴν παρόρησιν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας νέας ρωμαῖ-
κὰς ἀξίας, ὅπως ἡ *auctoritas*, ἡ *disciplina*, ἡ *fides*, ἡ *integritas*. Τῶν
ἀξιῶν τούτων, τῶν ὁποίων, σημειωθῆτω, ἀπαρχαὶ δὲν ἔλλείπουν παρ' Ἑλ-
λησι, φορεὺς καὶ ἐνσαρκωτὴς εἶναι ὁ ἱστορικὸς τύπος τοῦ Ρωμαίου τῶν
χρόνων τῆς ἀκμῆς, χαρακτηριστικὸς δὲ ἐκπρόσωπος ὁ μέγας ρήτωρ Κικέρων.
Οἱ Ρωμαῖοι, ἔχοντες καὶ οἱ ἴδιοι συνείδησιν τῆς ἐκπολιτιστικῆς καὶ γονίμου
μορφωτικῆς ἐπιδράσεως τοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων, μετεχειρίσθησαν
πρῶτοι πρὸς δῆλωσιν αὐτῆς τὸν ὅρον « *humanitas* » καὶ ὄχι τὸν ἐκ μετα-

φράσεως τοῦ « ἑλληνικὴ παιδεία » ὅρον « *eruditio graeca* ». Ὁ ὅρος « *humanitas* », σημαίνων τὴν πρώτῃν ὑπὸ ξένου λαοῦ ἀναγνώρισιν τῆς ἀνθρωποπλαστικῆς δυνάμεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἐγκαινιάζει τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ τοῦ ἑλληνοκεντρικοῦ εὐρωπαϊκοῦ βίου.

Ἡ παρὰ τοῖς Ρωμαίοις συνείδησις τῆς ἀνθρωπιστικῆς σχέσεως ὑπὸ τὴν δημιουργικὴν μορφήν της μᾶς βοηθεῖ νὰ διατυπώσωμεν ὡς ἑξῆς τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ φαινομένου: Ὅταν ἓνας μεταγενέστερος τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων λαὸς ἢ μία μετὰ τοὺς Ἑλληνας ἐποχὴ ἢ καὶ ἐν ἀπλοῦν ἄτομον εὗρεθούν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων, προκαλεῖται, ἐφόσον ὑπάρχουν εὐμενεῖς πνευματικαὶ καὶ ψυχικαὶ προδιαθέσεις καὶ προϋποθέσεις εἰς τὸν μεταγενέστερον δέκτην (τὸν δημιουργικὸν δηλαδὴ δέκτην), ἐν ἰδιότυπον πνευματικὸν φαινόμενον, δημιουργεῖται μία διαλεκτικὴ σχέσις, ἀνταπόκρισις καὶ ἐπικοινωνία μεταξὺ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ τῆς μεταγενεστέρας πνευματικῆς πραγματικότητος, ἡ ἀνθρωπιστικὴ σχέσις, ἀποτελοῦσα ἰσχυρότατον μέσον πρὸς διάπλασιν πολιτῶν-ἀνθρώπων καὶ πρὸς διαμόρφωσιν πολιτισμοῦ « ἀνθρωπίνου », δηλαδὴ ἀνταξίου τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ δὲ παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις συνείδησις τῆς ἀνθρωπιστικῆς ταύτης σχέσεως καὶ ἡ ὑπ' αὐτῶν ἀναγνώρισις τῶν ἑλληνικῶν ἀνθρωπίνων ἀξιῶν καὶ τῆς ἐκπολιτιστικῆς τῶν δυνάμεως ἀποτελεῖ τὴν λεγομένην ἀνθρωπιστικὴν ἀρχὴν (*principium*) καὶ πίστιν.

Ὁ ἀνωτέρω καθορισμὸς τοῦ περιεχομένου τοῦ ἀνθρωπισμοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπιστικῆς πίστεως θὰ γίνῃ καλύτερον ἀντιληπτὸς διὰ μιᾶς ἀναλυτικῆς διασαφήσεως, τὴν ὁποίαν ἐπιχειροῦμεν κατωτέρω:

1) Ὁ ἀνθρωπισμὸς (οὐμανισμὸς) εἶναι φαινόμενον σχέσεως βίῳ καὶ πολιτισμῶν, δηλαδὴ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ μεταγενεστέρου ἀφ' ἑτέρου, καὶ δὴ καὶ φαινόμενον ἰδιότυπον καὶ ἀτομικῆς ἐκάστοτε φύσεως. Ἡ πρὸς τὸν Ἑλληνισμὸν δηλαδὴ σχέσις ἑνὸς μεταγενεστέρου λαοῦ ἢ μιᾶς μετὰ τοὺς Ἑλληνας ἐποχῆς ἢ καὶ ἑνὸς ἀτόμου δὲν εἶναι σχέσις τυπικὴ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπαναλαμβανομένη γενικῶς παρὰ πᾶσιν, ἀλλὰ σχέσις ἰδιαιτέρα καὶ ἀτομικὴ ἐκάστου λαοῦ, ἐκάστης ἐποχῆς, ἐκάστου ἐπὶ μέρους ἀνθρώπου πρὸς τοὺς Ἑλληνας.

2) Ἡ ἀνθρωπιστικὴ σχέσις τῶν μεταγενεστέρων μὲ τοὺς Ἀρχαίους ἐμφανίζεται ὑπὸ τὴν γνησίαν μορφήν της ὡς διαλεκτικὴ σχέσις, οὐχὶ δὲ ὡς σχέσις δουλικῆς μιμήσεως, ἀντιγραφῆς ἢ παθητικῆς ἐισδοχῆς. Ἡ πρώτη σχέσις, ἡ ὕγιης καὶ δημιουργικῆς, εἶναι σχέσις μορφώσεως, ἡ δευτέρα εἶναι σχέσις μαθήσεως, πνευματικῆς μεταγίγσεως. Ἡ διαστολὴ τῆς μαθήσεως ἀπὸ τὴν μόρφωσιν θὰ μᾶς βοηθήσῃ νὰ διακρίνωμεν τὸν ἄγονον ἀπὸ τὸν δημιουργικὸν οὐμανισμὸν, χρησιμοποιοιμένων πρὸς τοῦτο καὶ σχετικῶν παρδειγμάτων ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

Ἡ μάθησις στρέφεται πρὸς τὸν Ἀρχαῖον Ἑλληνισμὸν ὡς ἱστορικό-

τητα, ἡ μόρφωσις βιοῦ, κάμνει συνειδητὰς καὶ καρποῦται τὰς ἑλληνικὰς ὑπεριστορικός δυνάμεις, μορφὰς καὶ ἀξίας. Τὸ φαινόμενον τῆς μορφώσεως εἶναι μέχρι τινὸς μόνον συνυφασμένον μὲ τὸ τῆς μαθήσεως· διότι οὐσιαστικὰ ἐμφανίζεται πέραν τῆς μαθήσεως καὶ ὑπὲρ αὐτήν. Ἡ μάθησις εἶναι στατική, ὥς καὶ ἡ ἱστορικότης· ἡ μόρφωσις ἔχει τὸν δυναμισμὸν καὶ τὸν ἐντελεχειακὸν χαρακτῆρα τῆς ὑπεριστορικότητος.

Ὁ Ἀρχαῖος Ἑλληνισμός, ὡς ἱστορικότης, ἐνδιαφέρει τὴν ἀρχαιογνωσίαν. Ὡς ὑπεριστορικότης ὅμως συνειδητὸς γινόμενος ὁ Ἑλληνισμός, καθίσταται ἑλληνικὸς ἀνθρωπισμός. Ὁ ὕγιης δηλαδὴ ἀνθρωπισμὸς δὲν εἶναι ἱστορία καὶ γνῶσις καὶ μάθησις περὶ τῶν Ἀρχαίων καὶ χάριν αὐτῶν, ἀλλὰ μόρφωσις διὰ τῶν Ἀρχαίων χάριν τοῦ συγχρόνου πολιτισμοῦ καὶ τῆς συγχρόνου ζωῆς. Ὁ ἀνθρωπιστὴς, ὁ προσφέρων ἐκουσίως ὁλόκληρον τὸ εἶναι του εἰς τὴν μορφωτικὴν ἐπιρροὴν τῶν Ἑλλήνων, ζῇ μέσα του τὴν ἀφύπνισιν κρυμμένων δυνάμεων, ὅπως συνέβη μὲ ὅλους τοὺς μεταγενεστέρους τῶν Ἑλλήνων λαοὺς, ὅσοι, καρπωθέντες δι' ἀξιολογούσης κριτικῆς στάσεως τὰς ἑλληνικὰς πνευματικὰς δυνάμεις, ἐπέτυχον τὴν πολιτικὴν καὶ πνευματικὴν τῶν αὐτοδιαμόρφωσιν καὶ ὕψωσαν ἀπέναντι τοῦ πνευματικοῦ οἰκοδομήματος τῶν Ἑλλήνων τὸ νέον δημιούργημα τοῦ ἰδικοῦ τῶν πνεύματος. Τὸ ἔργον τοῦτο δὲν ἐπέτυχον ὅλοι οἱ μεταγενεστεροὶ τῶν Ἑλλήνων λαοί. Ἑλληνικὸς πολιτισμὸς λ.χ. διεδόθη ἐκτὸς τῶν Ρωμαίων καὶ εἰς τὴν Ἀσίαν· εἰς τοὺς Ἰουδαίους, τοὺς Ἀραβας, τοὺς Σύρους. Εἰς αὐτοὺς ὅμως διεδόθη ὡς μάθησις, ὡς πνευματικὴ μεταβίβασις καὶ μετάγγις, ὅχι ὡς μόρφωσις, ὅπως εἰς τοὺς Ρωμαίους. Ὁ «ἑλληνισμός» δηλαδὴ τῶν λαῶν αὐτῶν δὲν κατεκτήθη διὰ προσωπικοῦ ἀγῶνος καὶ ἀτομικῆς βιώσεως (ὁλοκληρωτικῆς ψυχικῆς συμμετοχῆς), δὲν ὑψώθη ἀπὸ ἐπιστήμης καὶ μαθήσεως εἰς «παιδείαν», δὲν ἔγινεν ἀνθρωπισμός. Τοῦτο ἐπέτυχον πρῶτοι οἱ Ρωμαῖοι καὶ ὕστερον οἱ ἄλλοι λαοί, οἱ ἀνήκοντες εἰς τὸν «ἑλληνοκεντρικὸν» λεγόμενον πολιτιστικὸν κύκλον. Διότι αὐτοὶ πρῶτοι ἠσθάνθησαν καὶ ἀφομοίωσαν μέσα των τὸ κατ' ἑξοχὴν «ἀνθρώπινον» (humanum) τῶν Ἑλλήνων καὶ τοῦ πολιτισμοῦ των.

Τὸ ἀνθρώπινον δὲ τοῦτο τῶν Ἑλλήνων εἶναι κατὰ τοὺς λόγους ἐπιφανοῦς ἀνθρωπιστοῦ, τοῦ Werner Jaeger, μία μαγικὴ ἔμφυτος δύναμις τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς, ἐκδηλουμένη, ὅταν αὕτη εὐρεθῇ πρὸ ἄλλων λαῶν, κατωτέρων μὲν εἰς τὴν ἀντίληψιν καὶ τὴν αἰσθησιν τῆς μορφῆς, πλουσιῶν ὅμως εἰς ἐσωτερικὴν κίνησιν καὶ δυναμικότητα. Αὐτοὺς τοὺς λαοὺς καὶ αὐτοὺς τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως καὶ μὲ τὴν ἀντικειμενικότητά της, ἔχει τὴν δύναμιν νὰ τοὺς ὁδηγῇ καὶ κατευθύνῃ εἰς πνευματικὴν αὐτοαπελευθέρωσιν, νὰ λύῃ τὴν γλῶσσάν των, νὰ καθαρίσῃ τὴν ἀχλὺν ἀπὸ τὰ μάτια των, νὰ κάμνῃ τὸ βλέμμα των διαυγές, ὁῦν καὶ εὖστοχον, τὰ δυνατὰ των χέρια ἐπιτήδεια καὶ εὐκίνητα.

Ἔτσι διεμόρφωσαν οἱ νέοι ζωντανοὶ λαοὶ τοὺς πολιτισμούς των καὶ διὰ τοῦτο λέγεται καὶ ἀναγνωρίζεται, ὅτι ἡ Ἑλλάς εἶναι ἡ κοιτίς τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν φώτων. Οἱ νεώτεροι δὲν ἀντέγραφαν ἁπλῶς τὰς ἐπιστημονικὰς γνώσεις τῶν Ἀρχαίων, δὲν παρέλαβον ἀκριτῶς καὶ ἀνεξελέγκτως τὰ καθ' ἕκαστον στοιχεῖα τοῦ πολιτισμοῦ των. Βεβαίως πολλές καὶ πολυτίμους γνώσεις μᾶς χρεωστοῦμεν εἰς τοὺς Ἀρχαίους καὶ κατὰ τοῦτο ἡ ἀρχαιομάθεια μᾶς εἶναι ἀπαραίτητος καὶ χρήσιμος. Ἡ ἀξία ὅμως τῶν Ἀρχαίων διὰ τοὺς μεταγενεστέρους δὲν ἔγκειται κυρίως εἰς τὸ ποσὸν τῶν γνώσεων, τὸ ὁποῖον οἱ νεώτεροι ἤντησαν ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ἱστορικότητα.

Τρίτον γνῶρισμα τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ φαινομένου εἶναι ἡ *διάρκεια*. Ἡ πνευματικὴ ἐπικοινωνία καὶ ἀνταπόκρισις, ἢ, κατ' ἄλλην ἔκφρασιν, τὸ πνευματικὸν δοῦναι καὶ λαβεῖν μεταξὺ ἀρχαίου καὶ νεωτέρου κόσμου παρατηρεῖται συνεχῶς, διαρκῶς. Ὁ ἀνθρωπισμὸς δὲν εἶναι παροδικὸν φαινόμενον τοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ *διάρκοῦς ἰσχύος* πνευματικὴ ἀρχή, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποίαν διεμορφώθη καὶ διαμορφώνεται συνεχῶς ὁ «ἀνθρώπινος» πολιτισμός. Τὸ ἀνθρωπιστικὸν φαινόμενον εἶναι μία διαρκὲς ἀντιβολή καὶ διαρκὲς ἀκόνημα τοῦ νεωτέρου πνεύματος ἐπάνω εἰς τὸ πνεῦμα τῶν Ἀρχαίων. Ὁ νεώτερος εὐρωπαϊκὸς πολιτισμός, ὁ ἀρχίζων τὸν 14^{ον} καὶ 15^{ον} αἰῶνα, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο, παρὰ μία νέα πρὸς τὰ ἐμπρὸς ἐκκίνησις τοῦ κατὰ τὸν μεσαῖον αἰῶνα ἀδρανικοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος μὲ τὸν ἴδιον δοκιμασμένον ἤδη ἀπὸ τῶν Ρωμαίων ὁδὸν καὶ πρωτοπόρον, δηλαδὴ τὸν ἑλληνικὸν πνευματικὸν πολιτισμόν. Κάθε πολιτιστικὴ ἀναγέννησις συνδέεται καὶ μὲ μίαν δημιουργικὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν Ἀρχαίαν Ἑλλάδα. Τοῦτο δὲ ἀκριβῶς εἶναι καὶ τὸ κύριον γνῶρισμα τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος: ἡ ἀδιάλειπτος καὶ ἀκατάλυτος πλαστικὴ δύναμις του· ἡ δύναμις τοῦ Ἑλληνισμοῦ νὰ διαπλάτῃ διαρκῶς τὸν ἄνθρωπον, νὰ ἀνανεώῃ τὴν πνευματικὴν ζωὴν του· ἰὰ προκαλῇ διαρκῶς νέαν ἐξέλιξιν βίου καὶ πολιτισμοῦ. Αὕτη εἶναι ἡ ἀστείρευτος ἀνθρωποποιὸς καὶ πολιτισμοποιὸς δύναμις τοῦ Ἑλληνισμοῦ, μὲ ἄλλας λέξεις, ἡ *διάρκεια* τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ φαινομένου, ἡ συνεχὴς πνευματικὴ παρουσία τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸν βίον τῶν ἀνθρώπων, τῶν τυχόντων τῆς ἐλευθερίας ἑλληνικῆς παιδείας.

Ἀνθρωπισμός καὶ νεωτέρα Ἑλλάς. Ὁ ἀνθρωπισμὸς καὶ ὡς κοινωνικὴ ἀρχὴ καὶ ὡς παιδαγωγικὸν καὶ μορφωτικὸν αἷτημα διεπότισε τὸν ἑλληνικὸν ἱστορικὸν βίον καθ' ὅλους τὰς φάσεις καὶ περιόδους αὐτοῦ ὡς ἔντινον λαϊκὸν βίωμα καὶ ἐλατήριον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνικῆς του δημιουργίας. Εἰδικώτερον μία θεμελιώδης ἀξία τοῦ ἑλληνικοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἡ ἀξία τῆς ἐλευθερίας, τῆς ὅλως ἰδιοτύπου ἑλληνικῆς ἐλευθερίας, εὔρε τὴν πραγματοποίησίν της καθ' ὅλους τοὺς ἀγῶνας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, οἱ ὁποῖοι ὑπὸ τὴν

πολεμικὴν μορφήν των καθ' ὅλην τὴν μακροαῖωνα ἱστορίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν ἦσαν τίποτε ἄλλο, παρὰ ἀπελευθερωτικοὶ ἀγῶνες.

Ἄν διὰ τούτους λοιπούς Εὐρωπαίους ὁ ἀνθρωπισμὸς ἀποτελῇ ἀρχὴν τῆς πνευματικῆς καὶ πολιτιστικῆς ζωῆς, δι' ἡμᾶς τοὺς Ἑλλήνας σημαίνει ἐπὶ πλεόν καὶ θεμελιώδεις ἄρθρον τῆς ἐθνικῆς μας πίστεως καὶ ἀρχήν, ἄνευ τῆς ὁποίας, ὡς συνειδητῆς ἀφετηρίας, δὲν δύναται νὰ νοηθῇ ὁμαλὴ ἐξέλιξις τοῦ βίου τοῦ Ἑθνους μας.

Εἰδικώτερον ἢ νεοελληνικὴ ἀνθρωπιστικὴ (οὐμανιστικὴ) πίστις δέχεται τὰ ἑξῆς :

1) Ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς πολιτισμὸς, ἡ πρώτη καὶ θεμελιώδης φάσις τοῦ ἐθνικοῦ μας πολιτισμοῦ, ὑπόκειται ὡς βάσις εἰς τὰς μετέπειτα φάσεις τοῦ ἐθνικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων, τὴν μεσαιωνικὴν δηλαδή καὶ τὴν νεωτέραν, καὶ προσδιορίζει ταύτας κατὰ κυριώτατον λόγον.

2) Ὁ ἀρχαῖος Ἑλληνισμὸς, λόγῳ τῆς ἀναμφισβητήτου ἐπιβιωτικῆς δυνάμεως καὶ διαρκoῦς πνευματικῆς παρουσίας του εἰς τὸν βίον τῶν Ἑλλήνων ὅλων τῶν μεταγενεστέρων ἐθνικῶν περιόδων, ἀποτελεῖ κύριον συνεκτικὸν παράγοντα τῆς ἐθνικοπνευματικῆς συνεχείας καὶ ἐνότητος τοῦ ἑλληνικοῦ βίου.

3) Ἡ ἀνθρωπιστικὴ γνῶσις καὶ πίστις εἶναι ἡ πνευματικὴ γέφυρα, ἡ ὁποία ἐνώνει τὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν κοινότητα τῶν ἐθνῶν τοῦ λεγομένου ἑλληνοκεντρικοῦ κύκλου, τοῦ ἀνάγοντος τὴν πατρίτητα τοῦ πολιτισμοῦ του εἰς τοὺς Ἀρχαίους Ἑλλήνας πρωτοπόρους. Οὕτως ἡ ἀνθρωπιστικὴ πίστις τῶν Ἑλλήνων τῆς νεωτέρας ἐποχῆς συνδυάζει μετὰ τοῦ ἐθνικοῦ τὸν εὐρωπαϊκὸν καὶ σχεδὸν πανανθρώπινον χαρακτῆρα τῆς καί, ἐνῶ εἶναι ἀκραιφνῶς ἐθνικὴ, διακωλύει, λόγῳ τῆς πνευματικῆς οἰκουμενικότητος τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὴν ἀνάπτυξιν ἀντικοινωνικῶν καὶ σωβινιστικῶν ροπῶν.

Τὴν συνείδησιν τοῦ συνδέσμου μεταξὺ ἀρχαίου καὶ νεωτέρου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τὴν κατανόησιν καὶ ἐπίγνωσιν τῆς ἐξαρτήσεως τοῦ δευτέρου ἀπὸ τὸν πρῶτον, καθὼς καὶ τὴν διαρκῆ ἀνανέωσιν τῆς ἐπιγνώσεως ταύτης πρὸς δημιουργικὴν ἀξιοποίησιν, μὲ ἄλλας λέξεις τὴν διαρκῆ τόνωσιν τῆς νεοελληνικῆς οὐμανιστικῆς συνειδήσεως, ἀπεργάζονται καὶ ἀναζωπυροῦν αἱ ἑλληνικαὶ κλασσικαὶ σπουδαί, ἥτοι ἡ παρ' ἡμῖν μελέτη καὶ καλλιέργεια τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν ἀνθρωπιστικῶν γραμμάτων. Ἡ φυσικὴ περιοχὴ, ἐντὸς τῆς ὁποίας τελεῖται ἡ θεραπεία τῶν ἑλληνικῶν κλασσικῶν γραμμάτων, εἶναι αἱ Φιλοσοφικαὶ Σχολαὶ τῶν Πανεπιστημίων μας καὶ τὰ « γυμνάσια » (νῦν γυμνάσια καὶ λύκεια) τῆς χώρας.

Εἶναι ἀναγκαῖα ἐνταῦθα ἡ σύντομος ἐξέτασις τοῦ προβλήματος τῶν κλασσικῶν σπουδῶν ἢ τῆς κλασσικῆς παιδείας, ἡ ὁποία ἐξακολουθεῖ καὶ σήμερον νὰ ἔχῃ τοὺς φανατικοὺς φίλους τῆς εἰς ὁλόκληρον τὸν κόσμον, καὶ φυσικὰ περισσότερον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ ἀρνητάς. Εἰς τὴν παρούσαν

μελέτην ὁ λόγος θὰ στραφῇ εἰς τὴν διερεύνησιν τῆς οὐσίας τῆς κλασσικῆς παιδείας καὶ τῶν μορφῶν, ὑπὸ τὰς ὁποίας αὕτη πραγματοποιεῖται ὡς πνευματικὸν καὶ παιδαγωγικὸν φαινόμενον τοῦ πολιτισμοῦ.

Οὐσιαστικὸν περιεχόμενον τῆς κλασσικῆς παιδείας εἶναι ἡ μόρφωσις τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, ποὺ μεταδίδουν καὶ χαρίζουν τὰ κλασσικὰ ἔργα τοῦ Λόγου καὶ τῆς Τέχνης τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων, μέσῳ τῶν εἰς τὰ ἔργα αὐτὰ ἐνσαρκωμένων διαρκoῦς κύρους μορφωτικῶν ἀξιών, πνευματικῶν, ἠθικῶν, αἰσθητικῶν.

Ἀναλυτικώτερον, τὸ περιεχόμενον τῆς κλασσικῆς παιδείας συγκροτοῦν τρία πράγματα :

Πρῶτον : ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, ἡ ὁποία κάμνει προσιτὰ εἰς τὴν γνῶσιν καὶ τὴν μόρφωσιν τὰ ἑλληνικὰ καὶ ρωμαϊκὰ ἔργα.

Δεύτερον : ἡ διδασκαλίη τῶν δύο κλασσικῶν γλωσσῶν καὶ τῶν σχετικῶν μὲ τὴν Κλασσικὴν Ἀρχαιότητα ἐπιστημῶν καὶ μαθημάτων εἰς τὰ ἀνώτατα καὶ τὰ μέσα πνευματικὰ ἰδρύματα. Καὶ

Τρίτον, ὅπερ καὶ μᾶς ἐνδιαφέρει περισσότερον, ἡ μορφωτικὴ ἀξιοποίησις ἡ παιδευτικὴ κάρπωσις τῶν κλασσικῶν ἔργων τοῦ Λόγου καὶ τῆς Τέχνης, ἀξιοποίησις γινομένη εἴτε ἐντὸς τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων εἴτε ἐκτὸς αὐτῶν, διὰ τοῦ προφορικοῦ καὶ τοῦ γραπτοῦ λόγου, ὡς εὐρύτατον λαομορφωτικὸν φαινόμενον τῆς ζωῆς.

Τὸ πρόβλημα τῆς κλασσικῆς παιδείας ἔχει μὲν τρεῖς ἐπὶ μέρους πλευράς, τὴν ἐπιστημονικὴν, τὴν διδακτικὴν καὶ τὴν λαομορφωτικὴν, ἀποτελεῖ ὅμως μίαν ἐνότητα, ἐνιαῖον πρόβλημα τῆς ἐθνικοπνευματικῆς ζωῆς καὶ ὡς τοιοῦτο πρέπει νὰ τὸ ἀντιμετωπίζωμεν.

Πρὸς τούτοις τὸ πρόβλημα αὐτὸ δὲν εἶναι μόνον ἑλληνικόν, ἀλλὰ πανευρωπαϊκόν, σχεδὸν παγκόσμιον, διότι παγκόσμιος εἶναι καὶ ἡ ἔκτασις τῶν κλασσικῶν σπουδῶν καὶ οἰκουμενικὴ εἶναι ἡ μορφωτικὴ ἀγωνία τῆς ἐποχῆς μας.

Γνησίᾳ κλασσικῇ μόρφωσις εἶναι ἡ στηριζομένη εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν πρωτοτύπων κλασσικῶν κειμένων, ἡ δὲ ἀπὸ τοῦ πρωτοτύπου ἀνάγνωσις τῶν Κλασσικῶν δὲν εἶναι ἐπαγγελματικὴ μόρφωσις, προσωρισμένη μόνον διὰ τοὺς φιλολόγους καὶ τοὺς ἀρχαιογνώστας ἐν γένει, ἀλλὰ γενικὴ μόρφωσις, προσωρισμένη δι' ὅλους τοὺς τροφίμους τῶν μέσων σχολείων, ἀσχέτως πρὸς τὴν περαιτέρω ἐπιστημονικὴν μόρφωσιν αὐτῶν εἴτε εἰς τὰς θεωρητικὰς εἴτε εἰς τὰς θετικὰς καὶ τεχνικὰς ἐπιστήμας. Κείμενα κλασσικὰ ἀπὸ τὸ πρωτότυπον πρέπει νὰ γευθῶν, ὡς τὸ μάννα τῆς πνευματικότητος, τῆς διαυγείας, τῆς σαφηνείας, τῆς λογικῆς καὶ τῆς ὁμορφιάς, ὅλοι οἱ μέλλοντες κοινωνικοὶ ἡγέται τοῦ ἑλληνοκεντρικοῦ τοῦλάχιστον κόσμου, εἴτε τῶν πνευματικῶν εἴτε τῶν φυσικομαθηματικῶν ἐπιστημῶν.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἀπὸ τοῦ πρωτοτύπου ἀνάγνωσιν, εἶναι νοητὴ καὶ χρήσιμος καὶ ἡ ἀπὸ καλῶν μεταφράσεων γνωριμία μὲ τοὺς Κλασσικοὺς

ἐντὸς τῶν μέσων εκπαιδευτικῶν ἰδρυμάτων, κυρίως ὅμως ἐκτὸς αὐτῶν διὰ τὸ εὐρύτερον κοινὸν τῶν τυχόντων μόνον τῆς στοιχειώδους παιδείας τοῦ λαϊκοῦ σχολείου.

Ἡ μεταφραστικὴ ὅμως τάσις δύναται νὰ βλάβῃ τὸν ἀληθῆ ἀνθρωπισμόν, ὅταν ἐνισχύεται ἀπὸ τὴν ἐσφαλμένην γνώμην, ὅτι αἱ μεταφράσεις ἡμποροῦν νὰ ἀντικαταστήσουν ἢ νὰ ἀχρηστεύσουν τὸ ἀρχαῖον πρωτότυπον. Διότι ἀληθινὴ καὶ γνησίᾳ κλασσικὴ παιδεία, ἐπιδιώκουσα τὴν πλήρη πραγματοποίησιν τῶν ἀνθρωπιστικῶν σκοπῶν τῆς, εἶναι ἐντελῶς ἀδύνατον νὰ νοηθῇ χωρὶς ἄμεσον καὶ ἀπ' εὐθείας ἐπαφὴν μὲ πρωτότυπα καὶ δημιουργούς, χωρὶς ἀνάγνωσιν ἀπὸ τοῦ πρωτοτύπου κειμένου. Διὰ τοῦτο, παραλλήλως πρὸς τὴν ρεαλιστικὴν τάσιν, ὅπως καταστήσωμεν τὰ κλασσικὰ κείμενα προσιτὰ εἰς τοὺς πολλοὺς διὰ τῶν μεταφράσεων, πρέπει νὰ ἐκδηλώνεται καὶ νὰ συμβαδίζῃ καὶ ἡ γνησίως ἀνθρωπιστικὴ τάσις: νὰ ὑψώσωμεν ὅσον τὸ δυνατόν περισσοτέρους, ἀξιόους ὅμως, πρὸς τὰ πρωτότυπα κείμενα διὰ τῆς διαδόσεως ἀληθινῆς κλασσικῆς παιδείας. (Πλείονα περὶ τοῦ προβλήματος τῆς κλασσικῆς παιδείας βλέπε εἰς τὴν βιβλιογραφίαν τοῦ ἄρθρου).

Ἡ σύγχρονος ἀνθρωπιστικὴ κίνησις ἰδίᾳ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ μεταπολεμικὴ μορφή τοῦ ἀνθρωπισμοῦ διαφέρει οὐσιασδῶς τῆς μεταξὺ τῶν δύο παγκοσμίων πολέμων ἀνθρωπιστικῆς κινήσεως, τοῦ καλουμένου τρίτου ἀνθρωπισμοῦ, ἔχοντος κύριον ἐκπρόσωτον τὸν Werner Jaeger. Ἡ διαφορὰ δὲ αὕτη προέκυψεν ἀπὸ ὠρισμένα βασικὰ γνωρίσματα τοῦ ἱστορικοῦ βίου τῶν τριῶν τελευταίων δεκαετιῶν τῆς πολεμικῆς καὶ μεταπολεμικῆς περιόδου, συνθέτοντα τὴν εἰκόνα ἐνὸς αὐτοδιασπασμένου καὶ αὐτοκαταλυομένου ἐποχικοῦ πνεύματος. Τοῦ εἰρημένου πνεύματος ἐκδηλώσεις εἶναι, εἰς γενικὴν σκιαγραφίαν, αἱ ἑξῆς:

Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου κατήντησε *res*, πρᾶγμα, ὅτε μὲν λακτιζόμενον, δίκην ποδοσφαίρας, μεταξὺ κοινωνικῶν ἀνταγωνισμῶν καὶ πολιτικοοικονομικῶν ἀντιθέσεων, ὅτε δὲ ὑποκείμενον εἰς συναλλαγὰς εὐτελῶν ἐπιδιώξεων καὶ ἀθεμίτων συμφερόντων. Φαινόμενα ἀχαλινώτου χρησιμοθηρίας καὶ ἀναιδουῶς ἀρριβισμοῦ μολύνουν τὴν παρᾶδοσιν τῆς σεμνότητος καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῆς ἀξιολογικῆς ἱεραρχίας. Τὸ πνεῦμα τῆς φιλίας καὶ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης: φυγαδεύεται καὶ εἰς τὴν θέσιν του εἰσεχώρησεν ἡ μισανθρωπία καὶ ἡ ἀπανθρωπία. Ἡ μωζοποιήσις καὶ ἡ πολτοποιήσις τοῦ ἀνθρώπου ἀπεργάζονται τὴν ἐξουθενώσιν τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος, εἰς τὴν ὁποίαν ἐν τούτοις οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ τὸ δικαίωμα νὰ ζήσῃ, νὰ μορφωθῇ καὶ νὰ δημιουργήσῃ. Ἡ ἐξαντλητικὴ εἰδίκευσις καὶ ἡ στενῶς ὀρθολογιστικὴ κατὰ τιμῃς καὶ κατανομή τῆς ἐρεῦνης εἰς ἐπὶ μέρους περιοχάς, ὅσον καὶ ἂν ὑπαγορεύεται ἀπὸ πνεῦμα ἐπιστημονικῆς εὐσυνειδησίας καὶ τὴν ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης ἀδυναμίας ἀνάγκην, τείνει νὰ ἀφανίσῃ τὸ ἑλληνικῆς προελεύσεως

πνεῦμα τῆς γενικῆς θεωρήσεως τοῦ συνόλου καὶ τῆς φιλοσόφου θέας τῆς φύσεως καὶ τῆς ζωῆς. Ἡ τεχνική, παρὰ τὰς ὑπηρεσίας, πού προσφέρει εἰς τὸν πολιτισμόν, ὑπεδούλωσε τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν μετέβαλεν εἰς ἁπλοῦν ἐργαλεῖον, χωρὶς ψυχικὴν αὐτοτέλειαν, χωρὶς πρωτοβουλίαν καὶ συνείδησιν τοῦ «τέλους», τοῦ γενικοῦ σκοποῦ, καὶ πρὸ παντὸς χωρὶς ἠθικὴν συναίσθησιν τῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν καθολικὴν εὐθύνην. Ἡ ἀγωγή, πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων, βαθμὴδὸν παραιτεῖται τῆς θεραπείας τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν καὶ ἀξιών καὶ ἐξυπηρετεῖ περισσότερο τὸν ἄψυχον καὶ ἄνευ πνοῆς ἐπαγγελματισμόν, ἀρκομένη δὲ ἁπλῶς εἰς μετάδοσιν γνώσεων, ἐκφεύγει ἀπὸ τὸν μορφωτικὸν καὶ ἀνθρωποπλαστικὸν δρόμον, τὸν ὁποῖον ὑπέδειξαν εἰς αὐτὴν οἱ Ἕλληνες.

Κατὰ ταῦτα συντελεστὰι τῆς συγχρόνου μορφῆς τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ φαινομένου, τόσον τοῦ κοινωνικοῦ ὅσον καὶ τοῦ εκπαιδευτικοῦ, εἶναι οἱ ἑξῆς:

1) Ἡ τραγικότης τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν πολεμικὴν καὶ μεταπολεμικὴν περίοδον.

2) Ἡ τεραστία ἀνάπτυξις τῆς συγχρόνου Φυσικῆς καὶ Τεχνικῆς μὲ τὰ καταπληκτικὰ ἐπιτεύγματα αὐτῶν.

3) Ἡ ἐκ τῶν ἀνωτέρω λόγων ἰσχυρὰ ἀφύπνισις τῆς λαοπαιδευτικῆς νοσταλγίας εἰς τὰς ψυχὰς ὄλων τῶν ἀσκούντων εκπαιδευτικὸν καὶ ἀνθρωποπλαστικὸν λειτουργήμα.

Ὑπὸ τὸ κράτος τῶν ἀνωτέρω συντελεστῶν ἤρχισε νὰ ἐκδηλώνεται κατὰ τὴν μεταπολεμικὴν περίοδον μία ἀντίδρασις, μικρὰ μὲν κατ' ἀρχάς, σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως μεγαλυνομένη, κατὰ τοῦ ἀνωτέρω ἐκτεθέντος πνεύματος τῆς μισανθρωπίας καὶ μία στροφή πρὸς τὸν παράγοντα Ἀνθρώπον διὰ μιᾶς γενικωτέρας ἀνασυντάξεως τῶν πνευματικῶν, θρησκευτικῶν καὶ κοινωνικῶν δυνάμεων τῆς «φιλανθρωπίας» (φιλίας πρὸς τὸν Ἀνθρώπον) καὶ ἡμερώσεως. Τοῦ πνεύματος τούτου τῆς ἡμερώσεως ἐκδηλώσεις ἀνεφάνησαν καὶ συνεχίζουν τὴν δρᾶσιν των τόσον εἰς τὴν θρησκευτικὴν περιοχὴν ὅσον καὶ εἰς τὴν ἀνθρωπιστικὴν, κοινωνικὴν καὶ εκπαιδευτικὴν. Τῆς τελευταίας ἀφετηρίας ὑπῆρξαν σειρὰ διαλέξεων τοῦ γράφοντος κατὰ τὰ ἔτη 1944·1945 εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Θεσσαλονίκης, ἡ ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἴδρυσις ἐν Θεσσαλονίκῃ τῷ 1947 τῆς Ἑταιρείας τῶν Φίλων τῆς Ἑλληνικῆς Κλασσικῆς Ἀρχαιότητος καὶ ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1948 ἴδρυσις τῆς Ἑταιρείας τῶν Ἑλλήνων Φιλόλογων ἐν Ἀθήναις, ἐκδιδούσης ἔκτοτε τὸ περιοδικὸν «Πλάτων». Ἀντίστοιχος φιλολογικὸς σύλλογος ἐν Θεσσαλονίκῃ ἰδρύθη ἀργότερον (1963) ὁ Σύλλογος Ἀποφοίτων Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἐκδίδων τὸ περιοδικὸν «Φιλόλογος». Ἡ παλαιά φαντασία Ἑπιστημονικῆς Ἑταιρείας συνεχίζει τὸν βίον της διὰ τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ «Ἀθηνᾶ». Ἡ ἑλληνικὴ ἰδέα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ κατευθύνει τὸ ἔργον τῆς ὁσαύτως παλαιότατου Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας. Τὰς τάσεις τοῦ μεταπολεμικοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἐκφράζει ἐντόνως ἡ κατὰ τὸ ἔτος 1959 ἰδρυθεῖσα ἐν Ἀθήναις

ὑπὸ τοῦ γράφοντος, τῇ συμπαραστάσει πολυτίμων συνεργατῶν, Ἑλληνική Ἀνθρωπιστική Ἑταιρεία, σωματεῖον ἐπιστημονικὸν καὶ λαομορφωτικόν, ἐκδίδουσα δύο σειρὰς δημοσιευμάτων, τὴν πρώτην λαομορφωτικὴν, ὑπὸ τὸν τίτλον « Ἀρχαιοῦς καὶ σύγχρονα προβλήματα », καὶ τὴν δευτέραν αὐστηρῶς ἐπιστημονικὴν ὑπὸ τὸν τίτλον « Μελέται καὶ Ἔρευναι ». Τῆς πρώτης σειρᾶς ἐξεδόθησαν, μέχρι τοῦ 1966, 37 δημοσιεύματα, τῆς δὲ δευτέρας 8 τόμοι ἐρευνῶν. Εἰς τὸν εὐρύτερον κοινωνικὸν ἀνθρωπισμὸν διακονεῖ ἡ ἔνωσις « Ἑλληνικὸς Πολιτισμὸς », ἰδρυθεῖσα ἐν Ἀθῆναις τῷ 1959 καὶ ἐκδίδουσα κατὰ μῆνα τὸ περιοδικὸν « Συζήτησις » (ἀπὸ τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1959).

Ἡ ὑπὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνθρωπιστικῆς Ἑταιρείας ἐντονώτερον ἐκφραζομένη ἀνθρωπιστικὴ κίνησις τῆς συγχρόνου Ἑλλάδος ἔχει τὰ ἑξῆς γνωρίσματα :

Πρῶτον : Ὁ φιλολογικὸς ἢ ἐκπαιδευτικὸς ἀνθρωπισμὸς, ὃ ἐκ τῆς παραδόσεως γνωστός, συνεδέθη μὲ τὸ εὐρύτερον ἀνθρωπιστικὸν ρεῦμα τοῦ μεταπολεμικοῦ βίου, ὅπερ προῆλθεν ἀπὸ αὐτόματον καὶ φυσιολογικὴν τροπὴν τινὰ ἀνασυγκρότησιν τῶν πνευματικῶν καὶ ὕλικῶν δυνάμεων τῆς ἀνθρωπίνης αὐτοσυντηρησίας μετὰ τὴν φοβερὰν ἀνθρωποκτονίαν τῶν δύο παγκοσμίων πολέμων τοῦ αἰῶνός μας καὶ τὰς δοκιμασίας τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν μεταπολεμικὴν περίοδον.

Δεύτερον : Ἡ ἀνθρωπιστικὴ νοσταλγία τοῦ φιλολογικοῦ βίου τῆς ἐποχῆς μας κατέστησεν αἰσθητὴν τὴν ἀνάγκην ἐνὸς στενωτέρου συνδέσμου τοῦ ἑλληνικοῦ μὲ τὸν χριστιανικὸν ἀνθρωπισμὸν. Τὸ ἰδανικὸν τῆς ἑλληνοχριστιανικῆς πίστεως κατέστη σήμερον εἰς ὅλον τὸν ἑλληνοκεντρικὸν κόσμον ἰδανικὸν ζωῆς ὄντως ἀνταξίας τοῦ ἀνθρώπου.

Τρίτον : Ἡ σύγχρονος ἀνθρωπιστικὴ κίνησις προέβαλε τὸ ἀνθρωπιστικὸν ἰδανικὸν ὡς παιδευτικὸν αἶτημα μὲ νέας ἀξιώσεις ποιότητος καὶ βάθους, ὅχι δὲ μόνον ἐντὸς τῆς στενῆς σχολικῆς - ἐκπαιδευτικῆς περιοχῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς αὐτῆς εἰς ὁλόκληρον τὴν ἔθνικὴν πολιτικὴν κοινότητα.

Ὁ ἀριστοκρατικὸς φιλολογικὸς ἀνθρωπισμὸς τοῦ βιβλίου καὶ τοῦ σπουδαστηρίου τῆς προπολεμικῆς περιόδου καλεῖται σήμερον νὰ γίνῃ ἀνθρωπισμὸς τοῦ λαοῦ ὁλοκλήρου καὶ τῆς ὅλης ζωῆς. Δὲν ἀντιδικεῖ μὲ τὴν Τεχνικὴν, ἀλλὰ γεφυρώνει τὴν ἀπειληθεῖσαν ἀντιδικίαν μεταξὺ ἀνθρωπιστικῆς καὶ τεχνικῆς - ἐπαγγελματικῆς παιδείας διὰ τοῦ ὄντως ἀνταξίου τοῦ ἀνθρώπου συνυψήματος : ὅχι ἐκτεχνίκευσις τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ἀλλ' ἐξανθρωπισμὸς τῆς τεχνικῆς !

Ἡ μεταπολεμικὴ ἀνθρωπιστικὴ ἰδέα, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐκπηγάζει ἡ ἐπιστημονικὴ βιοθεωρία τῆς συγχρόνου κλασσικῆς φιλολογίας, εἰσέδυσεν ὡς ἰδιαιτέρα μεθοδολογικὴ ἀρχὴ εἰς τὴν ἐρευνητικὴν καὶ ἐρμηνευτικὴν δραστηριότητα τοῦ φιλολόγου. Ἡ κυριωτέρα δὲ ἀπαιτήσις αὐτῆς εἶναι τὸ γενικῶς σήμερον προβαλλόμενον αἶτημα τῆς ἀνθρωπιστικῆς ἐρμηνείας τῶν κλασσικῶν κειμένων, ἰδίᾳ δὲ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν.

Ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἐρμηνεία ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴν θεμελιώδη ἀρχήν, ὅτι τὰ ἐρμηνευόμενα ἔργα ἐποιήθησαν ὑπὸ ἀνθρώπων χάριν ἑαυτῶν καὶ τῶν συνανθρώπων των. Βεβαίως τὰ ἔργα αὐτὰ ἐγράφησαν εἰς δεδομένον τόπον καὶ χρόνον καὶ ὑπὸ ὀρισμένας ἱστορικές συνθήκας καὶ ἀπέβλεψαν, πλὴν ἄλλων, καὶ εἰς τὴν ἱκανοποίησιν ὀρισμένων ἐφημέρων ἀπαιτήσεων καὶ ἀναγκῶν τῆς τότε ζωῆς. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ τῆς ἀτομικῆς γενέσεως καὶ ὑφῆς τῶν ἔργων ἀποτελοῦν τὴν λεγομένην « ἱστορικότητα » αὐτῶν. Ἡ ἔρευνα τῆς ἱστορικότητος τῶν ἔργων εἶναι ἡ πρώτη προϋπόθεσις τῆς ἐρμηνείας των.

Ἀλλ' ἡ ἐπιβίωσις τῶν κλασσικῶν δημιουργημάτων ἐπὶ χιλιετηρίδας καὶ ἡ ἀντοχή των εἰς τὴν κριτικὴν ἀπείρων ἀνθρώπων, διαφόρων χωρῶν καὶ ποικίλων ἐποχῶν, ἀποδεικνύει, ὅτι τῶν μεγάλων ἔργων τοῦ λόγου καὶ τῆς τέχνης ἡ παραμόνιμος ἀξία καὶ τὸ πανανθρώπινον ἐνδιαφέρον ἔγκειται ὄχι εἰς τὰ ἱστορικά, τὰ ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ, στοιχεῖα τῆς γενέσεως καὶ τοῦ περιεχομένου των, ὄχι εἰς τοὺς ὀρισμένους ἀνθρώπους καὶ τὰς ὀρισμένας πράξεις ἢ σκέψεις, τὰς ὁποίας μνημονεύουν ἢ κρίνουν, δηλαδὴ ὄχι εἰς τὰ στοιχεῖα τῆς ἱστορικότητος, ἀλλὰ εἰς τὴν ἐξ ἧς τὰ ἔργα ταῦτα ἐξεπήγασαν ἀγωνίαν διὰ τὸν Ἕνα, τὸν ἔξω τόπου καὶ χρόνου Ἀνθρώπον, καὶ εἰς τὴν αἰωνίαν προβληματικότητα τῆς ζωῆς, ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς ὁποίας καὶ ἐγεννήθησαν ὡς λυτρωτικαὶ διέξοδοι. Τοῦτο τὸ αἰωνίως ἀνθρώπινον, τὸ πάντοτε νέον καὶ πάντοτε ἐνθουσιάζον καὶ συγκινοῦν, ζητεῖ ἡ ἀνθρωπιστικὴ ἐρμηνεία νὰ ἀποδεσμεύσῃ ἀπὸ τὰ κείμενα καὶ τὰ βιβλία καὶ νὰ τὸ κάμῃ συνεδητὸν μὲ μίαν ἄμεσον ἐπαφὴν τῆς ψυχῆς τοῦ ἐκάστοτε παρόντος μὲ τὴν ψυχὴν τῶν μεγάλων δημιουργῶν τοῦ παρελθόντος.

Τὴν ἀνθρωπιστικὴν ἐρμηνείαν, ὡς βιοθεωρητικὴν ἀρχὴν καὶ παιδείαν, ἐλαύνει καὶ περῶνει ἡ ἐδραία πίστις, ὅτι ὅλη ἡ διεξοδικὴ καὶ εὐσυνείδητος ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τῶν λεπτομερειῶν τῆς γλωσσικῆς, πραγματολογικῆς καὶ πολιτισμολογικῆς ἱστορικότητος τῶν ἐρμηνευομένων κειμένων, ἡ πάσης δηλαδὴ μορφῆς ἀρχαιολογικῆς κειμενοδιφία, εἶναι μὲν ἀναμφιβόλως ἀναγκαῖα καὶ ἀπαραίτητος κατ' ἐπιστήμην ἐργασία, εἶναι ὅμως μία π ρ ο ε ρ γ α σ ί α καὶ προϋπόθεσις τῆς ἐρμηνείας. Ἐξουδετεροῦνται διὰ τῆς προεργασίας αὐτῆς τὰ γλωσσικά, πραγματολογικά καὶ τὰ ἄλλα ἐμπόδια, τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν καὶ ἀνακύπτουν μετὰ τὸν χρόνον τῆς δημιουργίας τοῦ ἔργου εἰς τὸ ἀπώτατον παρελθὸν καὶ τοῦ χρόνου τῆς κατανοήσεως αὐτοῦ εἰς τὸ ἐκάστοτε πορὸν. Ἡ ἀληθινὴ ὅμως ἐρμηνεία τοῦ Κλασσικοῦ, καὶ ἰδίως ἡ ἀνθρωπιστικὴ του βίωσις, ἡ ἀποτελοῦσα τὴν καταξίωσιν καὶ δικαίωσιν τοῦ ὅλου ἀνθρώπινου μόχθου γενεῶν ἐρευνητῶν διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ἀρχαίου λόγου καὶ βίου, ἀρχίζει ἀκριβῶς μετὰ τὰς προεργασίας καὶ προϋποθέσεις. Μόνον τότε θὰ δυνηθῇ ὁ ἀνθρωπιστὴς ἐρμηνευτὴς νὰ συλλάβῃ τὸ νόημα τοῦ πνευματικοῦ καλλιτεχνήματος, ὄχι μόνον ὡς ἱστορικοῦ δημιουργήματος, τέκνου τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ καὶ ὡς ἔργου ὑπερατομικῆς καὶ ὑπερχρονικῆς

σημασίας, νὰ συλλάβῃ δηλαδή τὸ κυρίως ἐνδιαφέρον τὴν ζώην καὶ τὸν Ἀνθρώπον ὑπεριστορικὸν καὶ πανανθρώπινον νόημά του. Ἡ μὲν ἐπιστημονικὴ κατανόησις τῆς ἱστορικότητος τοῦ κλασσικοῦ ἔργου θὰ συλλάβῃ καὶ θὰ ἐρμηνεύσῃ τὴν ἀτομικὴν ἱστορικὴν οὐσίαν του καὶ θὰ καταδείξῃ τὴν σημασίαν του διὰ τὴν τότε ἐποχὴν του καὶ τοὺς τότε ἀνθρώπους, ἡ σύλληψις ὅμως τοῦ οἰκουμενικοῦ καὶ πανανθρώπινου νοήματός του θὰ συγκινήσῃ πάντα ἄνθρωπον, οἰασδήποτε ἐποχῆς καὶ οἰασδήποτε χώρας, μὲ τὸν ἔρωτα τοῦ αἰωνίου Ὡραίου καὶ τὸ δέος τοῦ Μεγάλου καὶ τοῦ Ὑψηλοῦ! Ἐρηνευτῆς καὶ Δημιουργός, εἰς τὴν ἀμοιβαίαν ταύτην κατενώπιον « θέαν », ἀλλήλοσυμπληροῦνται καὶ σχεδὸν συναιροῦνται καὶ ταυτίζονται εἰς μίαν « ἔνωσιν μυστικὴν » (unio mystica).

Τὸ παιδαγωγικὸν μήνυμα τῆς μεταπολεμικῆς ἐποχῆς : « ἀπὸ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ τῶν βιβλίων καὶ τῶν λογίων εἰς τὸν ἀνθρωπισμὸν τοῦ λαοῦ καὶ τῆς ζωῆς » προβάλλει τὸ σύγχρονον αἶτημα τῆς λαϊκῆς ἀνθρωπιστικῆς παιδείας, ὡς θεμελίου καὶ ὑποδομῆς τῆς ὅλης λαϊκῆς ἐπιμορφώσεως.

Ἡ λαϊκὴ ἐπιμόρφωσις ἔχει εἰς τὴν νεωτέραν Ἑλλάδα μίαν παράδοσιν. Ἡ παράδοσις αὕτῃ τῆς παιδείας τοῦ λαοῦ ἦτο κατ' ἀρχὰς καὶ εἶναι ἀκόμῃ ἔν τινι μέτρῳ ἰδιωτικὴ. Πρῶτα - πρῶτα πρέπει νὰ μνημονευθῇ τὸ λαοπαιδευτικὸν ἔργον τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ στρατοῦ. Ἐπειτα ἡ παλαιὰ « Ἐταιρεία τῶν φίλων τοῦ λαοῦ » εἰς τὰς Ἀθήνας, ὁ « Πειραϊκὸς Σύνδεσμος » τοῦ Πειραιῶς, ὁ « Παρνασσὸς » τῶν Ἀθηνῶν, ὁ « Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὠφελίμων βιβλίων » εἶναι ἐκ τῶν πρωτοπόρων τῆς κινήσεως. Ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι προσπάθειαι λαϊκῆς ἐπιμορφώσεως, τόσον εἰς τὴν πρωτεύουσαν, ὅσον καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας. Ἡ τελικὴ σύγχρονος μορφή τῶν προσπαθειῶν τούτων εἶναι ἡ ἴδρυσις λαϊκῶν Πανεπιστημίων, πνευματικῶν κέντρων καὶ θρησκευτικῶν καὶ ἄλλων μορφωτικῶν ἐστίων.

Ἡ κρατικὴ ἐν Ἑλλάδι ἀντιμετώπισις τοῦ προβλήματος τῆς λαϊκῆς ἐπιμορφώσεως χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς ψηφίσεως τῶν νόμων 837 τοῦ 1943 (ὑπουργία τοῦ αἰμινήστου Ν. Λούβαρι) καὶ 1394 τοῦ 1954 καὶ τῆς δι' αὐτῶν ἱδρύσεως καὶ ὁργανώσεως « Τμήματος Λαϊκῆς Ἐπιμορφώσεως » εἰς τὸ Ὑπουργεῖον Ἐθνικῆς Παιδείας καὶ Θρησκευμάτων, οὗτινος ἡ δραστηριότης, τόσον διὰ τὴν καταπολέμησιν τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ, ὅσον καὶ διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς μορφώσεως τῶν ἐνηλίκων, ἐκτίθεται εἰς τὰ δημοσιεύματα τοῦ τμήματος τούτου. Εἰς τὰς λαομορφωτικὰς προσπάθειάς πρέπει νὰ καταταχθῇ καὶ τὸ ἔργον τοῦ « Βασιλικοῦ Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος », τῆς « Βασιλικῆς Προνοίας », τῶν χριστιανικῶν ὁργανώσεων, τοῦ « Ἰδρύματος Εὐγενίδου », τῆς Ἑργατικῆς Ἑστίας. Καὶ ἄλλαι μορφωτικαὶ ἐταιρεῖαι ἐργάζονται πρὸς ἐπιμόρφωσιν τοῦ εὐρύτερου κοινοῦ, ὅπως λ.χ. τὸ « Ἑλληνικὸν Φῶς », τὸ « Ἀθήναιον », ἡ « Ἐταιρεία Ἑλληνικῶν Σπουδῶν », ἡ ἐν Θεσσαλονίκῃ καλλιτεχνικὴ ἐταιρεία « Τέχνη », ἀπὸ δεκαετίας περίπου δρῶσα, κ.λπ. Ἰδίως ἐξάρ-

σεως πρέπει νὰ τύχη τὸ ἔργον τῆς «'Εταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν» ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἔχον ὡσαύτως λαομορφωτικὴν πλευράν.

Ἡ 'Ελληνικὴ 'Ανθρωπιστικὴ 'Εταιρεία καὶ τὸ παρ' αὐτῇ Κέντρον 'Ανθρωπιστικῶν Κλασσικῶν Σπουδῶν, ἐκτὸς τῶν ἐπιστημονικῶν σκοπῶν των, ἔχουν καὶ ἓνα παιδευτικὸν σκοπόν, τὴν ἐπιμόρφωσιν ὅλων τῶν στρωμάτων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, μὲ τὸ διαρκεῖς ἐπικαιρότητος μορφωτικὸν ὕλικόν, δηλαδὴ τὰς πνευματικὰς καὶ καλλιτεχνικὰς ἀξίας τοῦ Κλασσικοῦ 'Ελληνισμοῦ, ὑπὸ τὸ φῶς τῶν ὁποίων ἀντιμετωπίζονται ζωτικὰ προβλήματα τοῦ παρόντος. Ἡ λαϊκὴ αὐτὴ ἀνθρωπιστικὴ παιδεία γίνεται διὰ τοῦ προφορικοῦ λόγου εἰς ὁλόκληρον τὴν χώραν καὶ διὰ τῶν δωρεὰν διανεμομένων δημοσιευμάτων τῆς πρώτης σειρᾶς: «'Αρχαιότης καὶ σύγχρονα προβλήματα».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α'. ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- Κωνστ. Ι. Βουρβέρη, 'Ανθρωπιστικῶν δημοσιευμάτων τὰ κυριώτερα:
1. Τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ εἰς τὸ νέον ἀναλυτικὸν πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τοῦ Γυμνασίου τοῦ 1931. ('Ανάτ. ἐκ τοῦ «Δελτίου» τῆς ΟΛΜΕ, Μάιος 1934), 'Αθῆναι.
 2. Μόρφωσις καὶ ἀνθρωπισμός. (Μία τετραλογία), Βόλος 1946.
 3. Ἄρθρον «'Ελληνικὸς 'Ανθρωπισμός» ἐν τῇ 'Εγκυκλοπαιδείᾳ τοῦ «Ἡλίου» (τόμος «'Ελλάς»), 'Αθῆναι 1950.
 4. Ἡ κλασσικὴ φιλολογία ὡς πνευματικὴ ἐπιστήμη, 'Αθῆναι 1966⁴.
 5. Κλασσικὴ Παιδεία. ('Ανάτ. ἐκ τῆς 'Επιστημ. 'Επετηρ. Φιλοσ. Σχολῆς Πανεπ. 'Αθηνῶν 1956-1957), 'Αθῆναι, ἔνθα καὶ βιβλιογραφία ὑπερπεντήκοντα ἀνθρωπιστικῶν ἐργασιῶν τοῦ ἴδιου.
 6. Προβλήματα μορφώσεως τοῦ ἐργαζομένου λαοῦ ὑπὸ τὸ φῶς τῶν 'Αρχαίων. (Δημοσιεύματα τῆς 'Ελλην. 'Ανθρwp. 'Εταιρείας, σειρὰ πρώτη, ἀριθ. 17), 'Αθῆναι 1962.
 7. Λαϊκαὶ ἐκδόσεις τῶν 'Αρχαίων 'Ελλήνων Κλασσικῶν. ('Εν τῇ αὐτῇ σειρᾷ ἀριθ. 12), 'Αθῆναι 1961.
 8. Σοφοκλέους Φιλοκτήτης, ἀνθρwpιστικὴ ἐρμηνεία τῆς τραγωδίας. (Δημοσιεύματα 'Ελλην. 'Ανθρwp. 'Εταιρείας, σειρὰ δευτέρα, ἀριθ. 1), 'Αθῆναι 1963.

Δημοσιεύματα

τοῦ Κέντρου 'Ανθρωπιστικῶν Κλασσικῶν Σπουδῶν
τῆς 'Ελληνικῆς 'Ανθρωπιστικῆς 'Εταιρείας

Σειρὰ πρώτη: 'Αρχαιότης καὶ σύγχρονα προβλήματα (μέχρι τοῦ 1966 ἐξεδόθησαν ἐν ὅλῳ δημοσιεύματα 37).

Σειρὰ δευτέρα: Μελέται καὶ ἔρευναι (μέχρι τοῦ 1966 ἐξεδόθησαν αἱ ὑπ' ἀριθμ. 1, 2, 5, 4, 9, 10 καὶ 11).

«Χάρις Κωνσταντίνῳ Ι. Βουρβέρῃ», 'Αφιέρωμα τῶν μαθητῶν του ἐπὶ τῇ 65ετηρίδι τοῦ βίου καὶ τῇ 45ετηρίδι τῆς καθηγεσίας του. (Συλλογὴ 18. ἀνθρωπιστικῶν ἐργασιῶν). Σελίδες 440, 'Αθῆναι 1964.

- Κωνστ. Γεωργούλη, Ἡ μελέτη τῶν ἐλληνικῶν ἀνθρωπιστικῶν γραμμάτων, 1938.
- Ι. Θεοδωρακοπούλου, Τὸ πνεῦμα τοῦ Νεοελληνισμοῦ καὶ ἡ τροπὴ τῶν καιρῶν, 1945.
- Ι. Κακριδῆ, Ἀνθρωπιστικά, 1942.
- Ι. Καλιτσούνακη, Ἡ ἀναβίωσις τῶν κλασσικῶν σπουδῶν ἐν Ἑλλάδι, Ἀθῆναι 1958.
- Σ. Καψωμένου, Ἱστορικὴ διαμόρφωσις τοῦ Ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, Θεσσαλονίκη 1956.
- Π. Μπρατσιώτου, Οὐμανισμός καὶ Χριστιανισμός, 1955. Τοῦ ἰδίου, Τὸ νόημα τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης, 1956.
- Δ. Μωραΐτου, Χριστιανικός Ἀνθρωπισμός καὶ Τεχνική. (Δημοσιεύματα τῆς Ἑλλην. Ἀνθρῶπ. Ἐταιρείας, σειρὰ πρώτη, ἀριθ. 9), Ἀθῆναι 1961.
- Μ. Σιώτου, Χριστιανισμός καὶ ἀνθρωπισμός (ἐν τῇ αὐτῇ σειρᾷ, ἀριθ. 13), Ἀθῆναι 1962.
- Ι. Σταματάκου, Τὰ κείμενα τῶν ἀρχαίων Κλασσικῶν καὶ αἱ μεταφράσεις των, 1957.
- Ι. Συκουτρῆ, Φιλολογία καὶ ζωή, 1931.
- Σειρά: Ὁ ἀγὼν διὰ τὴν παροχὴν βασικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τὴν καταπολέμησιν τοῦ ἀναλφαριθτισμοῦ. Ἐκδίδεται ὑπὸ τοῦ Τμήματος Λαϊκῆς Ἐπιμορφώσεως τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας, ἀπὸ τοῦ 1956 κ.έ.

Β'. ΞΕΝΗ ΚΑΤ' ΕΠΙΛΟΓΗΝ

- Ἀνθρωπισμός τῶν Ρωμαίων: (Βλ. τὰ σχετικὰ ἔργα τῶν R. Heinze, E. Norden, F. Klingner, E. Burck κ.έ.).
- Ἀνθρωπιστικὴ ἐρμηνεία Τραγικῶν: (Βλ. τὰ ἔργα τῶν K. Reinhardt, M. Pohlenz, W. Schadewaldt, E. Howald, H. Weinstock, A. Lesky, H. Diller, H. Herter, Kitto).
- Περιοδικά: «Antike und Abendland» (ἐκδιδόμενον ὑπὸ B. Snell) — «Anzeiger für die Altertumswissenschaft» (ἐκδιδόμενον ὑπὸ R. Muth) — «Gymnasium» (ἐκδιδόμενον ὑπὸ F. Bömer) καὶ λοιπὰ γνωστὰ ἀρχαιολογικὰ περιοδικά.
- Συλλογαί: «Vom Altertum zur Gegenwart», 1921. (Συλλογικὸν ἔργον ἐπὶ τοῦ προβλήματος τῆς σχέσεως καὶ ἐπικοινωνίας μεταξὺ ἀρχαιότητος καὶ παρόντος) — «Schriftenreihe der Bildungszentrale für Heimatdienst», Bonn. — «Aus dem Bildungsgut der Antike», München 1956.
- H. Berve, Gestaltende Kräfte der Antike, 1949.
- K. Büchner, Humanitas Romana, 1957.
- F. Egermann, Vom attischen Menschenbild, 1952.
- V. Ehrenberg, Der Staat der Griechen, 1957.
- W. Jaeger, Paideia, τόμοι 3, 1947 κ.έ.
- Τοῦ αὐτοῦ, Humanistische Reden und Vorträge, β' ἐκδόσις 1960.
- Kitto, Die Griechen (γερμανικὴ μετάφρασις ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ), 1957.
- Livingstone κατὰ μετάφρασιν Β. Ν. Τατάκη, Τὸ ἐλληνικὸ πνεῦμα καὶ ἡ σημασία του γιὰ μᾶς, Ἀθῆναι.
- M. Pohlenz, Der hellenische Mensch, 1948.
- Τοῦ αὐτοῦ, Gestalten aus Hellas, 1950.

- B. Schweitzer, Das Menschenbild der griechischen Plastik, 1944.
 J. Sellmair, Humanitas Christiana (μετά βιβλιογραφίας σχετικής πρὸς τὸν χριστιανικὸν ἀνθρωπισμὸν), 1948.
 B. Snell, Die Entdeckung des Geistes, 1955.
 Τοῦ αὐτοῦ, Die alten Griechen und wir, 1962.
 Ed. Spranger, Zur Psychologie der Bildsamkeit des Erwachsenen, 1956.
 Th. Wilhelm, Pädagogik der Gegenwart, β' ἔκδοσις 1960.
 Th. Zielinski κατὰ μετάφρασιν Ἰω. Συκουτρῆ, 'Ἡμεῖς καὶ οἱ Ἀρχαῖοι, 1928.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ι. ΒΟΥΡΒΕΡΗΣ